

Geloof in De Zijlen

Door een leven met perspectief

Adviesnota

Albert Bakker

Voorwoord

Het bewust inhoud geven aan geloofs- en levensvragen is voor mensen met een verstandelijke beperking geen vanzelfsprekendheid. Daarom is het zinvol dat er binnen De Zijlen een dienst geestelijke verzorging is die vanuit haar professie, cliënten en medewerkers hierin kan ondersteunen. Inhoud geven aan geloofs- en levensvragen vraagt om visie. Goed is het dat De Zijlen daar beleid op geschreven heeft. Belangrijk is het ook om na te gaan of het vastgestelde beleid die invulling krijgt die De Zijlen voor ogen heeft. Hierdoor kan de visie en de ondersteuning daarop, groeien in de richting die aansluit bij de praktijk.

Deze adviesnota gaat na hoe de theorie en de praktijk zich tot elkaar verhouden. Een uitdaging die vanuit de cliënt, de medewerker en de dienstgeestelijke verzorging vorm heeft gekregen. Dat er veel over te zeggen en te onderzoeken valt, is mij gaandeweg het traject steeds meer duidelijk geworden. Het geeft wel aan dat het een thema is dat ons allemaal raakt. Het was daarom nuttig om deze opdracht uit te voeren. Daarbij heb ik ontdekt dat theorie en praktijk regelmatig op gespannen voet met elkaar leven, hoe kan het ook anders. Ook heb ik ontdekt dat er binnen De Zijlen veel potentieel aanwezig is om het beleid inhoud en richting te geven. Het is mij duidelijk dat je dit kunt benutten door theorie en praktijk meer aan elkaar te koppelen.

Ik wil hierbij een aantal mensen hartelijk bedanken voor hun inzet en de samenwerking bij het inhoud geven aan deze opdracht.

Mijn opdrachtgevers mw. Janneke Poel en dhr. Alko Ufkes van De Zijlen hebben mij de ruimte, tijd, informatie en feedback gegeven om deze opdracht uit te kunnen voeren. Hun enthousiasme om mij deze opdracht toe te vertrouwen was voor mij een positieve stimulans. Ook wil ik natuurlijk iedereen bedanken die door middel van interviews, het invullen van de enquête, het meelezen en het aanleveren van praktisch materiaal bij hebben gedragen aan het welslagen van deze opdracht.

Voor de ondersteuning in het invoeren van de enquête wil ik dhr. Jan Tonkes bedanken, hij gaf mij de mogelijkheid hier op een zinvolle wijze inhoud aan te geven. Mijn dank gaat ook uit naar dhr. Aath Pijpker van de drukkerij van De Zijlen. Aath heeft vanuit zijn deskundigheid, vorm gegeven aan het ontwikkelen van het zingevingskaartje. Ook heeft hij samen met zijn medewerkers er voor gezorgd dat deze kaartjes en natuurlijk ook de adviesnota gedrukt werden.

Vanuit de Christelijke Hogeschool Ede (CHE) was mw. Alie van Dalen mijn projectcoach. Alie gaf mij veel ruimte om de opdracht in te vullen zoals ik dacht dat nodig was. Door haar deskundige feedback ben ik op een constructieve wijze ondersteund. Het heeft mij geholpen om scherp te blijven en op koers te blijven.

‘Geloof in De Zijlen, door een leven met perspectief’ is de titel van deze adviesnota. Ik hoop en verwacht dat de dienst geestelijke verzorging met deze adviesnota geholpen is. Geloofs- en levensvragen zijn niet eenvoudig te kaderen. Het inhoud geven daaraan kan zich zeker nog verder ontwikkelen. Door een groter bewustzijn krijgt dit essentiële aspect de ruimte die het verdient. De Zijlen biedt daardoor cliënten, verwanten en medewerkers ruimte om een ‘leven met perspectief’ vorm en inhoud te geven. Hierdoor zal ook het ‘geloof’ in De Zijlen zich verder kunnen versterken.

Albert Bakker
CHE/ETF/GPW-G6V
Juli 2009

Inhoud

SAMENVATTING **3**
AANLEIDING **6**
1.1 Doelstelling 6
1.2 Probleemstelling 7
1.3 Plan van Aanpak 7
2. DE ZIJLEN **9**
2.1 Missie 9
2.2 Visie 9
3. POSITIE CLIËNTEN ROND LEVENS- EN GELOOFSVRAGEN **10**
3.1 Visieontwikkeling 10
3.2 Levensvragen 12
3.3 Levensverhaal 13
3.4 Communicatie 14
3.5 (Geloofs)overdracht 16
3.6 Geloofs- en levensvragen 17
3.7 Uitleggen als competentie 18
4. VISIE MEDEWERKERS T.O.V. DE GEESTELIJKE VERZORGING **20**
4.1 Methode 20
4.2 Resultaten 21
4.3 Resultaten vragen 21
4.4 De betekenis t.a.v. het beleid 23
4.5 Ervaringen van medewerkers 24
5. POSITIE DIENST GEESTELIJKE VERZORGING **26**
5.1 De Zijlen 26
5.2 Beeld collega-instellingen 27
5.3 Algemeen beeld 28
6. OVERIGE VRAGEN **30**
6.1 Beeld landelijke initiatieven 30
6.2 Verplichtingen vanuit de AWBZ 30
6.3 Mogelijkheden Steunpunt “aandacht voor levensvragen” 32
6.4 Integratie binnen de kerken 34
BRONNEN **36**
BIJLAGE 1: UITSLAG ENQUÊTE. **38**
BIJLAGE 2: HANDLEIDING PERSOONLIJK PLAN. **46**
BIJLAGE 3: BELANG LEVENSBOEKEN. **47**
BIJLAGE 4: ERVARINGSORDENINGEN **48**
BIJLAGE 5: VERSLAG INTERVIEWS. **49**
BIJLAGE 6: VRAGEN ROND HET BELEID VAN DE GEESTELIJKE VERZORGING. **51**
BIJLAGE 7: OVERZICHT LANDELIJKE INITIATIEVEN. **52**
BIJLAGE 8: INFORMATIE ROND AWBZ VERPLICHTINGEN. **54**
BIJLAGE 9: INFORMATIE PROVINCIAAL STEUNPUNT GRONINGEN. **55**
BIJLAGE 10: TIPS EN BEGELEIDINGSADVIEZEN. **57**
EXTRA BIJLAGE: ZINGEVINGSKAARTJES. **59**

Samenvatting

Deze adviesnota is geschreven in opdracht van de dienst geestelijke verzorging van De Zijlen. Het doel was om na te gaan hoe het in 2008 vastgesteld beleid in de praktijk vorm krijgt. Tevens is gevraagd om op grond van de bevindingen adviezen te geven over mogelijke verbeterpunten. Daarnaast is de opdracht gegeven om een zingevingskaartje te ontwikkelen.

In hoofdstuk 1 worden de aanleiding, doelstelling, vraagstelling en het plan van aanpak van het onderzoek besproken. In hoofdstuk 2 sta ik stil bij de visie en missie van De Zijlen.
Hoofdstuk 3 beschrijft vanuit de literatuurstudie de aspecten die bij de cliënten een rol spelen bij de invulling van levens- en geloofsvragen. De resultaten van de enquête onder de medewerkers wordt, naast een beschrijving van de methode, in hoofdstuk 4 weergegeven. In hoofdstuk 5 wordt de positie van de geestelijke verzorging besproken.

In hoofdstuk 6 komen een viertal vragen aan bod. Als eerste komt het beeld van de landelijke initiatieven rond dit thema aan de orde. Daarna beschrijf ik zaken rond de verplichtingen vanuit de AWBZ en als derde worden de mogelijkheden van het Provinciaal Steunpunt Groningen ‘aandacht voor levensvragen’ geschetst. Tot slot komt in dit hoofdstuk de integratie binnen de kerken aan bod.

In de bijlagen zijn de enquêtes te vinden. Zij vormen de bouwstenen voor hoofdstuk 4. Tevens zijn de vragen uit de handleiding persoonlijk plan rond levens- en geloofsvragen opgenomen. Een beschrijving van het belang van het werken met levensboeken staat ook in de bijlage, alsook de beschrijving van de ervaringordeningen. De interviews met Anne-marie Bakker en Janneke Poel en de vragenlijst aan de geestelijke verzorgers buiten De Zijlen is er te vinden. Ook staat er in de bijlagen een overzicht van de landelijke initiatieven en informatie over de AWBZ-verplichtingen. Het interview met Annet Hogenesch en een overzicht van het materiaal van het steunpunt ‘aandacht voor levensvragen’ is er te vinden. Tot slot staan er tips en de nodige begeleidingsadviezen voor cliënten die lichaamsgebonden of associatief zichzelf en de wereld ervaren om de integratie binnen de kerken te verbeteren.

Conclusies

In mijn onderzoek ben ik er achter gekomen dat er veel nuttige en inspirerende zaken geschreven zijn, over de facetten die spelen rond de levens- en geloofsvragen. Een goede communicatie met cliënten over dit thema is daarin een belangrijk aspect. Dit aspect kan gemakkelijk ondersneeuwen. Zeker als het gaat om de spiritualiteit, een laag in de communicatie die niet eenvoudig aan te boren is. Daarom zijn er naast inzicht, ook hulpmiddelen (levensboek) nodig.

Ik zie in de hoeveelheid deelnemers aan de enquête en de antwoorden die werden gegeven, betrokken personeel die zingeving als belangrijk thema zien. Toch is er nog veel onbekendheid over het beleid van de geestelijke verzorging. De functie van de geestelijk verzorger wordt niet herkend en daardoor ook onvoldoende benut. De in het beleid beschreven functie van ‘aandachtsfunctionarissen’ wordt te weinig herkend en is ook nog niet tot ontwikkeling gekomen. Aangepaste activiteiten voor cliënten worden als nuttig en nodig gescoord.

Het is mooi te zien dat de direct verantwoordelijken rond het beleid ‘geestelijk verzorging’, enthousiast zijn om het beleid te dragen en verder uit te bouwen. Toch is er veel ruis op de lijn. De feitelijke ruimte om het beleid verder te ontwikkelen is (te) krap. Het benutten van de diensten van het Provinciaal Steunpunt Groningen ‘aandacht voor levensvragen’ oogt onvoldoende. De mogelijkheden van het steunpunt om aan te sluiten bij de vragen vanuit De Zijlen ogen daarentegen positief.

Het ondersteunen van cliënten door de geestelijk verzorger vanuit de eerste lijn is een aspect die bij de collega-instellingen als blijvend wordt gezien. Binnen De Zijlen wordt daar noodgedwongen minimaal ruimte voor genomen en er is veel in losgelaten. Er is nog veel onduidelijkheid richting de AWBZ, maar toch ook veel mogelijk. De bereidheid van kerken om inhoud te geven aan de levens- en geloofsvragen is aan te tonen. Het laat zien dat ze een 'ronde kerk' wil zijn, die mensen met een verstandelijke beperking een warm en gelovig hart toedraagt. De communicatie is echter in veel gevallen een struikelblok.

Aanbevelingen

Het inhoud geven aan levens- en geloofsvragen kent een breed terrein en is een veelkleurige bezigheid. Dat De Zijlen hier serieus werk van wil maken laat de beleidsnotitie 'geestelijke verzorging' duidelijk zien. Het onderzoek laat echter ook zien dat een goede invulling aan het beleid een serieuze aanpak vergt. Er is nog genoeg werk aan de 'Zijlenwinkel'.

Uit de conclusies wil ik graag de volgende aanbevelingen doen:

- Wees bewust van het feit dat de visie op zorg beïnvloed wordt vanuit een maatschappelijk denken. Daarin wordt verondersteld dat autonomie voor iedereen het hoogste goed is. En dat iedereen de capaciteit heeft daar vorm en inhoud aan te geven. Ondersteun de cliënten vanuit hun kwetsbaarheid in het zicht krijgen op hun levens- en geloofsvragen. Maak daarbij gebruik van de vier dimensies van communicatie en onderzoek welk hulpmiddel daar het beste bij past.

- Geef meer bekendheid aan het beleid geestelijke verzorging binnen de Zijlen. Probeer op een inventieve wijze aan de weg te timmeren. Laat zien dat het ondersteunen van de cliënten bij dit thema, medewerkers meer doel en zin zal geven in hun werk. Maak zichtbaar dat de functie voor 'aandachtsfunctionaris' hierin een goede keus is. Beschrijf vanuit de behoefte van cliënt, verwant en medewerker de inhoud van deze functie.

- Kijk hoe de inhoud van de functie geestelijk verzorger reëler aansluit bij de mogelijkheden die de beleidsnotitie geestelijke verzorging beschrijft. Ga na waar de eerstelijnszorg door de geestelijk verzorger vorm en inhoud zou moeten krijgen. Kijk hoe voorzieningen met een eigen kleur meer ondersteuning kunnen krijgen om de eigenheid te waarborgen. Kijk welke vragen breed liggen en hoe deze vragen op een gerichte wijze beantwoord kunnen worden. Kijk welke scholing daarvoor benut kan worden en onderzoek hoe De Zijlen de samenwerking met het Provinciaal Steunpunt Groningen 'aandacht voor levensvragen' kan versterken.

Adviezen

Aansluitend wil ik eindigen met de adviezen die ik bij ieder hoofdstuk heb opgesteld. Deze heb ik hieronder per vraag samengevoegd:

Welke problemen en mogelijkheden zijn er voor cliënten als het gaat om het inhoud geven aan levens- en geloofsvragen?

Adviezen:

- ✓ *maak duidelijk welk nut het levensboek heeft en geef tips (zorg voor materiaal) om hier creatief mee om te gaan zodat het een meer prominente plek krijgt;*
- ✓ *waardeer de betrokkenheid van de medewerkers en maak hun ervaringen met de cliënten zichtbaar, maak duidelijk dat ze een essentiële rol vervullen in het communiceren over levens- en geloofsvragen (uitleggen als competentie);*
- ✓ *maak voor het communiceren gebruik van de vier dimensies van communicatie, introduceer en gebruik het zingevingskaartje als hulpmiddel hierbij.*

Welke vragen en mogelijkheden hebben medewerkers als het gaat om het ondersteunen van de cliënt bij het inhoud geven aan levens- en geloofsvragen?
Adviezen:
- ✓ *stel 'aandachtsfunctionarissen' aan en ontwikkel de inhoud van deze functie;*
- ✓ *maak het vastgestelde beleid op kernpunten voor medewerkers meer duidelijk (bijvoorbeeld via intranet) en enthousiasmeer medewerkers door de waarde van het thema aan te tonen;*
- ✓ *gebruik de uitslag van de enquête om het beleid verder te concretiseren binnen de regio's.*

Welke bijdrage levert de Geestelijk Verzorging binnen De Zijlen?
Adviezen:
- ✓ *creëer ruimte voor het realiseren van het beleid door het aansturen en inzetten van de 'aandachtsfunctionarissen';*
- ✓ *laat (meer) zien waar de functie en het werk van de geestelijk verzorger voor staat;*
- ✓ *stel vast waar nog leemtes liggen en bepaal hoe deze opgelost kunnen worden.*

In hoeverre zijn er landelijke initiatieven ontwikkeld?
Advies:
- ✓ *geef (via intranet) bekendheid aan de landelijke initiatieven en laat daarmee zien wat de mogelijkheden zijn.*

Wat zijn de verplichtingen vanuit de AWBZ, voor De Zijlen?
Adviezen:
- ✓ *sluit je als afdeling geestelijke verzorging aan bij de ruimte die de wetgever geeft;*
- ✓ *laat zien hoe je hier inhoud aan geeft en stel je pro-actief op om vast te stellen hoe dit binnen De Zijlen verder vorm kan krijgen.*

Wat kan het steunpunt "Aandacht voor Levensvragen" in Groningen, betekenen?
Adviezen:
- ✓ *versterk de positie van het Steunpunt door het scholingsaanbod voor medewerkers geïntegreerd met dat van De Zijlen aan te bieden;*
- ✓ *geef vorm aan het beleid (speerpunt) door een structureel overleg met het Steunpunt te organiseren, zodat de communicatie over levens- en geloofsvragen zich verder kan ontwikkelen.*

Kunnen en willen de kerken meewerken aan de integratie van de cliënten?
Adviezen:
- ✓ *benut de tips van o.a. Johan Smit en blijf bruggen slaan naar de kerken;*
- ✓ *realiseer dat 'aangepaste activiteiten' (kerkdiensten) nodig blijven en kijk op welke manier deze vorm kunnen krijgen.*

Aanleiding

De Zijlen heeft vorig jaar een nieuwe beleidsnotitie[1] vastgesteld waarin wordt geschreven dat de behoefte aan zingeving als een belangrijk uitgangspunt wordt gezien. Bij zingeving wordt gedacht aan het ruimte geven aan geloofs- en levensvragen. Het is een continu proces waarin ieder mens, in interactie met diens omgeving betekenis geeft aan zijn of haar leven.

De erkenning van ervaring van zin en geloof, wordt als een belangrijk uitgangspunt van de zorgverlening gezien. Het is een basisbehoefte. Volgens de notitie moet op alle niveaus binnen De Zijlen de betekenis van zingeving duidelijk zijn. Onder alle niveaus worden verstaan de cliënten, de verwanten en de medewerkers van De Zijlen.

Van oudsher werd de taak van de geestelijk verzorger veelal beschouwd als de 'dominee of pastor in het huis'. Er is een beweging binnen de zorg op gang gekomen waarin de geestelijk verzorger vooral aandacht heeft voor specifieke levens- en geloofsvragen in het kader van zorg en ondersteuning, i.p.v. voor kerkelijke activiteiten.

Door de secularisatie kiezen cliënten en verwanten steeds vaker voor ‘goede zorg’ i.p.v. ‘identiteitsgebonden zorg’. Daarbij is de zorg geïndividualiseerd, eigen keuzes van de cliënt, zelf de regie voeren en leven in de samenleving zijn belangrijke uitgangspunten. Dit houdt in dat er geen aparte kerk op een instellingsterrein staat. Mensen met een verstandelijke beperking horen te integreren in de plaatselijke kerken.

Genoemde ontwikkelingen hebben gevolgen en bepalen de wijze waarop de geestelijke verzorging binnen De Zijlen vorm krijgt. De Dienst Geestelijke Verzorging is volgens de beleidsnotitie verantwoordelijk voor het regelmatig stellen van vragen over aandacht hebben voor levensvragen, zingeving en ethiek. Zo levert zij een bijdrage aan (het nadenken over) de kwaliteit van zorg. Zij heeft hierin een integrale plaats in de zorg en ondersteuning, als waarborg dat de vraag gesteld wordt.

De Zijlen kiest hiermee voor een geestelijke verzorging vanuit de tweede lijn. Hierdoor rijzen ook een aantal vragen, namelijk: ‘Wat zijn de gevolgen van dit beleid’, ‘Lukt het om het vastgestelde beleid daadwerkelijk handen en voeten te geven’, ‘Krijgen de levens- en geloofsvragen de plek die zij verdienen’.

1.1 Doelstelling

De dienst Geestelijke Verzorging heeft bepaald dat in 2009 een evaluatie plaats moet vinden over de vastgestelde beleidsnotitie. Centrale vraag hierin is welk effect het nieuwe beleid heeft voor De Zijlen. De dienst wil weten hoe effectief de Geestelijke Verzorging binnen De Zijlen is in zijn huidige vorm.

De doelstelling van de opdrachtgever is om in kaart te brengen hoe het nieuwe beleid vorm krijgt. Worden mogelijkheden uit het beleid benut. Praktisch gezien betekent dit in eerste instantie een inventarisatie van de huidige situatie. Waar maken de cliënten op het gebied van levens- en geloofsvragen gebruik van. Worden de uitgangspunten vanuit het beleidsplan voldoende benut. De uitkomst hiervan is de basis voor een opzet voor ondersteunende initiatieven om de cliënten te helpen bij het invulling geven aan de eigen gewenste levens- en geloofsvragen.

[1] Beleid: Geestelijke Verzorging; Anne-marie Bakker, Zorgondersteuning “de Zijlen”, febr. 2008

1.2 Probleemstelling

Wat is er nodig om de mogelijkheden uit het beleidsplan Geestelijke Verzorging optimaal te benutten bij de invulling van de levens- en geloofsvragen van de cliënten binnen De Zijlen. Welke aanbevelingen kunnen worden gedaan voor beleid en praktijk van de zorg.

Bij de probleemstelling stel ik mij de volgende vragen:

- Welke problemen komen de cliënten tegen op het gebied van de invulling van levens- en geloofsvragen;
- Hoe staat het met de bekendheid bij de medewerkers ten aanzien van het nieuwe beleid. Hoe gaan de medewerkers binnen de voorzieningen om met de levens- en geloofsvragen;
- Welke positie heeft de geestelijk verzorger in het nieuwe beleid en welke activiteiten heeft zij ontwikkeld;

Naar aanleiding van de probleemstelling zijn de volgende projectdoelen en deeldoelen vastgesteld:

1. <u>Een adviesnota waarin antwoord wordt gegeven op de volgende vragen:</u>

- Welke vragen hebben cliënten als het gaat om het inhoud geven aan levens- en geloofsvragen? Welke mogelijkheden kunnen door de cliënten benut worden in het aansluiten bij de algemene voorzieningen op dit gebied?
- Welke vragen hebben medewerkers als het gaat om het ondersteunen van de cliënt bij het inhoud geven aan levens- en geloofsvragen? Welke mogelijkheden kan men daarin benutten?
- Welke bijdrage levert de Geestelijk Verzorging binnen De Zijlen bij het realiseren van het beleid. Welke voorzieningen en (financiële) middelen kan zij daarvoor benutten?
- In hoeverre zijn er landelijke initiatieven ontwikkeld die als leidraad kunnen dienen voor het verder ontwikkelen van het beleid?
- Wat zijn de verplichtingen vanuit de AWBZ, voor De Zijlen, ten aanzien van het inhoud geven en bekostigen van activiteiten op het gebied van levens- en geloofsvragen?
- Wat kan het steunpunt “Aandacht voor Levensvragen” in Groningen, betekenen in de participatie en integratie van de cliënten op het gebied van het beleid rond levens- en geloofsvragen?
- Kunnen en willen de kerken meewerken aan de integratie van de cliënten?

2. <u>Een zingevingskaart(je) als hulpmiddel voor het personeel met daarop:</u>

- Prikkelende vragen die aandacht vragen om stil te staan bij levens- en geloofsvragen;
- Een overzicht van de mogelijkheden die kunnen dienen tot het verder ontwikkelen van het beleid rond levens- en geloofsvragen binnen De Zijlen;
- Praktische informatie ten aanzien van de dienst Geestelijke Verzorging;

1.3 Plan van Aanpak

Om tot deze adviesnota en bijbehorend zingevingskaart(je) te komen heb ik onderzoek gedaan op de gebieden die van invloed zijn op de ontwikkeling van de geestelijke verzorging voor de doelgroep. De projectresultaten vormen de vertaling van de hierboven geformuleerde probleemstelling.

Voor de adviesnota:

- Literatuurstudie over de positie van de cliënten rond levens- en geloofsvragen;
- Relevante vragenlijst samenstellen en enquête uitvoeren onder medewerkers;

- Uitvoeren interview met geestelijk verzorger en hoofd zorgondersteuning van De Zijlen;
- Relevante vragenlijst samenstellen en uitvoeren richting geestelijk verzorgers buiten De Zijlen;
- Onderzoek en verzamelen van uitgangspunten AWBZ rond verplichtingen voor De Zijlen ten aanzien van inzet geestelijk verzorger;
- Informatie inwinnen, o.a. door interview, over het Provinciaal Steunpunt Groningen ‘aandacht voor levensvragen’;
- Inventariseren van de initiatieven kerken ten aanzien van de integratie van cliënten in de kerk.

Deze informatie is ingewonnen bij de betrokken partijen binnen, maar ook buiten De Zijlen. Daarnaast is er gebruik gemaakt van het internet om relevante informatie te zoeken en werd passende literatuur gebruikt. Ook is er een op de medewerker gericht kwantitatief onderzoek gedaan. Hiervoor is de ‘ZorgRie’ benut, dit instrument biedt een compleet concept voor het starten, uitwerken en opvolgen van een (Risico) Inventarisatie.

Voor het zingevingskaart(je):
- Onderzoek naar een compacte inhoud die aanzet tot nadenken;
- Oriëntatie op beeldend materiaal die de inhoud effectief ondersteunt;
- Onderzoek naar mogelijkheden tot het samenvoegen van beide componenten;

2. De Zijlen

Bij de start van mijn onderzoek is het goed om kort stil te staan bij de missie en visie van De Zijlen. Deze uitgangspunten bepalen in belangrijke mate de richting van waaruit De Zijlen zorg wil verlenen.

De Zijlen is een organisatie, die mensen met een verstandelijke beperking (ca. 1.100) ondersteunen wil, bij het verkrijgen van een volwaardige plaats in de samenleving. Daarbij richt ze zich op activiteiten rondom wonen, werken/dagbesteding, logeren, thuiszorg, vorming en vrijetijdsbesteding. De Zijlen is een organisatie die verspreid over de provincie Groningen 16 verschillende locaties kent. De missie en visie ziet De Zijlen[2] als volgt:

2.1 Missie

'Vanuit veiligheid, respect en betrouwbaarheid samen op zoek naar mogelijkheden'.

-*Veiligheid* vormt een basis van bescherming en vertrouwen. De Zijlen kiest de cliënt - met zijn persoonlijke vragen en levensbehoeften - als nadrukkelijk vertrekpunt.
Alle andere doelstellingen zoals ontwikkeling, normalisatie en integratie zijn daaraan ondergeschikt.
-*Respect* voor wie iemand is en wat iemand (aan)kan. De Zijlen gaat uit van de mogelijkheden, maar houdt ook rekening met de beperkingen. Dit laatste vindt De Zijlen een belangrijke voorwaarde om zorg te kunnen verlenen in het juiste evenwicht.
-*Betrouwbaarheid* zodat je weet waar je aan toe bent en weet wat je aan elkaar hebt.

Samen op zoek naar mogelijkheden is het avontuur aangaan, geen genoegen nemen met het bestaande en nieuwe stappen durven zetten. Op zoek naar mogelijkheden kan door de vertrouwde wegen te bewandelen én nieuwe in te slaan. De Zijlen werkt daarbij met cliënten en hun familie samen om een goede kwaliteit van het bestaan in de samenleving te bereiken.

2.2 Visie

Vorm en inhoud geven aan je eigen leven
Ondersteuning bieden aan de cliënt zodat hij zélf vorm en inhoud kan geven aan het eigen leven, daar is de zorg en dienstverlening van De Zijlen op gericht. Sommige mensen zijn in staat om met weinig begeleiding een vrij zelfstandig bestaan te leiden. Anderen hebben door de vaak ernstige mate van hun verstandelijke - en soms ook lichamelijke - beperking meer zorg nodig. Dit geven wij in de vorm van respectvolle begeleiding.
Wij treden de cliënt tegemoet als volwaardig medemens en burger van de samenleving.

Ruimte voor eigen identiteit en levensbeschouwing
De Zijlen gaat respectvol om met de eigen leefsfeer en levensbeschouwing van de cliënt. Verschillende woonvoorzieningen hebben een eigen christelijke grondslag. Onze medewerkers respecteren deze identiteit en geven vorm en inhoud hieraan sámen met de cliënten en hun familie. Er is een dienst geestelijke verzorging binnen De Zijlen, daarin is één geestelijk verzorger werkzaam. Zij kan daar, waar dat nodig is ondersteuning bieden.

Aandacht voor levensvragen
Levensvragen heeft iedereen. Afscheid nemen, verlies, sterven, verliefd zijn, eenzaam zijn of geloof zijn voorbeelden hiervan. Voor mensen met een verstandelijke beperking is het soms moeilijk deze vragen te uiten. Aandacht voor levensvragen is een onderwerp waar je aan moet blijven werken. De Zijlen maakt daarbij gebruik van het Provinciaal Steunpunt Groningen 'aandacht voor levensvragen'.

[2] Website van De Zijlen

3. Positie cliënten rond levens- en geloofsvragen

Mijn eerste uitdaging binnen het onderzoek ligt bij de vraag: 'Welke problemen komen de cliënten tegen op het gebied van de invulling van levens- en geloofsvragen.' Ik heb er voor gekozen om hiervoor passende literatuur te bestuderen. Ik vond het essentieel om te kijken wat er is geschreven over de aspecten die spelen bij de cliënten rond dit thema. Het interviewen van cliënten heb ik achterwege gelaten omdat het tijdspad voor mijn onderzoek daar te kort voor was en omdat de vraagstelling daarvoor te breed was. Ik heb in mijn literatuurstudie, naast het inventariseren van visies en opinies, mij ook gericht op de vraag welke mogelijkheden en kansen er voor De Zijlen liggen om het beleid verder inhoud te kunnen geven. Ik vond het belangrijk een zo zorgvuldig mogelijk en breed beeld te schetsen. Vandaar dat dit hoofdstuk redelijk fors is uitgevallen.

3.1 Visieontwikkeling

Mensen met een verstandelijke beperking worden door De Zijlen ondersteund bij het verkrijgen van een volwaardige plaats in de samenleving. Het deelnemer zijn aan die samenleving brengt levens- en geloofsvragen met zich mee. Vandaar dat ik in mijn onderzoek hier als eerste bij stil wil staan. De Zijlen sluit met haar visie aan bij het beleid van de overheid. Deze overheid richtte zich halverwege de jaren negentig o.a. op de volgende punten[3]:

- verstandelijk gehandicapten moeten gezien worden als volwaardige burgers;
- ze dienen zoveel mogelijk te integreren in het gewone leven;
- woonvoorzieningen moeten kleinschalig zijn, geïntegreerd in woonwijken;
- de mogelijkheden om gebruik te maken van een persoongebonden budget;
- de indicatiestelling wordt primair gerelateerd aan de hulpbehoefte;

Deze visie gaat uit van het burgerschapsperspectief. Mensen met een verstandelijke beperking maken op evenwaardige wijze deel uit van de samenleving als ieder ander burger.

1. Personen met een handicap zijn in de eerste plaats burger, primaat van de samenleving
2. Keuze en controle. Zij moeten zoveel mogelijk zelf inhoud geven aan hun bestaan
3. Ondersteuning. Het toegang geven tot voor hem belangrijke kennis, middelen en relaties
4. Kwaliteit van bestaan

- Het zelf vorm en inhoud geven aan het eigen bestaan
- Onder gewone leefomstandigheden en volgens gewone leefpatronen
- Zodanig dat betrokkene tevreden is met het eigen bestaan.

Herman Meininger[4], bijzonder hoogleraar op de Willem van den Bergh-leerstoel aan de VU, sluit hier op aan, door te stellen dat de maatschappelijke positie van mensen met een verstandelijke beperking een belangrijk politiek-ethisch thema is, dat de huidige ontwikkelingen in de zorgverlening sterk domineert. Daarbij wordt 'empowerment' gezien als een belangrijk instrument in het streven naar participatie van verstandelijk gehandicapten in de samenleving. Versterking van de maatschappelijke positie wordt gezien als belangrijke weg naar een volwaardig burgerschap.
Het is een beeld van de vrije, mondige en met rechten toegeruste burger, die assertief opkomt voor zijn individuele belangen en het eigen leven maximaal onder controle heeft. Van de maatschappij verwacht deze burger niets anders dan een aanhoudende productie van een zo groot mogelijk aanbod aan vrije keuzemogelijkheden. Dat stelt hem in staat zijn zelfverwerkelijking naar eigen plan vorm te geven.

[3] Doolaard, Jaap (red.), 'Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging', geheel herziene editie Uitgeverij Kok, Kampen 2006.
[4] Meininger, Herman P., 'Zorgen met zin'. Ethische beschouwingen over zorg voor mensen met een verstandelijke beperking, Uitgeverij SWP, Amsterdam 2002.

Kijkend naar dat waar De Zijlen zich op richt, dan zie ik dat het 'burgerschapsperspectief' van harte wordt uitgedragen. Als ik de beschrijving van Meininger op mij in laat werken, dan vraag ik mij af in hoeverre De Zijlen zich bewust is van deze beweging. Ik vraag mij af of dit werkelijk aansluit bij de cliënt, of hebben we te doen met een modegrill. Duidelijk is wel dat mensen met een verstandelijke beperking in de loop der eeuwen tal van rollen en plaatsen in de samenleving vervuld hebben, variërend van duivelskinderen, zotten, narren, zieken, pupillen, heiligen, tot volwaardige burgers. De rol die zij opgelegd kregen, bepaalde ook de houding die men tegenover hen innam en de begeleiding die men al of niet wilde geven.

Ontwikkelingen in de zorgsector zijn gevoed en gestuurd door verschillende visies en opvattingen over mensen met een verstandelijke beperking. Verschillende modellen zijn gekomen en gegaan. Zo kennen we door de tijd heen het liefdadigheidsmodel, het medisch model, het ontwikkelingsmodel, het gedragsmodel, het acceptatiemodel en het normalisatiemodel[5].

Het mensbeeld dat domineert in hedendaagse westerse samenlevingen, is tevens het mensbeeld dat domineert in de begeleiding van en zorgverlening aan mensen met een verstandelijke beperking. De meeste documenten die worden gepubliceerd door overheidsinstanties, belangenbehartigingsorganisaties en organisaties die zorg verlenen aan mensen met een verstandelijke beperking, laten er geen twijfel over bestaan dat de autonomie van het individu beschouwd wordt als de centrale morele waarde.

Meininger[6] stelt dat de autonomie in deze politiek-filosofische zin verwijst naar een zuiver individueel, voor anderen ontoegankelijk waardepatroon, dat eigenlijk niet communicabel is en dat ook niet hoeft te zijn. Deze autonomie is doel en ideaal van een ontwikkeling van mensen van afhankelijkheid naar onafhankelijkheid.

Een mooi voorbeeld dat ik in dit verband naar voren wil brengen, is het project "Ik en de Samenleving" van de LFB[7]. Dit project heeft binnen enkele voorzieningen in Leek/Tolbert gelopen en heeft net weer een nieuwe start gemaakt bij een andere voorziening binnen De Zijlen. Het doel van het project is om mensen in de wijk bewust te maken van hun eigen omgeving en hun eigen mogelijkheden. In een wijk met elkaar in gesprek komen, waardoor de beeldvorming gaat veranderen en er gelijkwaardigheid ontwikkeld wordt (inclusie).

Doel is om mensen met een verstandelijke beperking sterker te maken, ze te ontwikkelen en hen te leren om zoveel mogelijk zelf te doen (autonomie). Hierdoor ontstaat meer kwaliteit van leven. Iedereen wint als we het samen gaan doen in de samenleving. Iedereen met zijn eigen persoonlijkheid. Niemand mag buitengesloten worden. Handicap zit in de samenleving

Concreet wordt dit vorm gegeven door het lokaal opzetten van een Onderling Sterk vereniging. Zij gaan de activiteiten en het gedachtegoed van dit project continueren. Een Onderling Sterk vereniging is een vereniging vóór en dóór mensen met een verstandelijke beperking. Onderling Sterk verenigingen worden gecoacht door onafhankelijke coaches. Kernwoorden zijn: informatie, bewustwording, empowerment, meedoen, integratie, etc.

De ervaring leert echter dat er positieve, maar ook negatieve kanten zijn bij het streven naar volwaardig burgerschap. Ina Nusselder[8] beschrijft deze positieve en negatieve aspecten.

[5] Doolaard, 2006, blz. 580
[6] Meininger, 2002, blz. 74
[7] "Ik en de samenleving" een website van de LFB (Landelijke Federatie Belangenvereniging Onderling Sterk), http://www.ikendesamenleving.nl/
[8] Doolaard, 2006, blz. 583

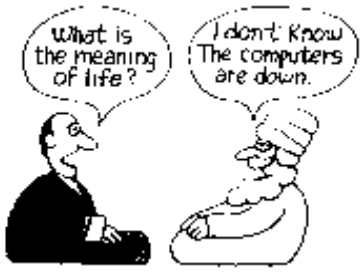
Positieve aspecten zijn:
De mens met een verstandelijke beperking wordt steeds meer als persoon gezien; in het 'kwaliteit van bestaan' model krijgen persoonlijke en sociale aspecten vorm; uitbreiding van het sociale netwerk; omslag naar vraaggerichte cliëntgerichte 'ondersteuning op maat', de zorgvrager is autonomer geworden; door ontmanteling van grote instituten meer kans op genormaliseerd wonen in de samenleving.

Negatieve aspecten zijn:
Door grote nadruk op mogelijkheden bestaat het gevaar dat er te weinig oog is voor beperkingen en kwetsbaarheid van (ernstige) handicaps; kans op vereenzaming; individualisering staat op gespannen voet met integratie; 'de zorg als product' kunnen minder tastbare dingen wegdrukken; de grote nadruk op zelfbeschikking veronderstelt een grote mate van inzicht, hierdoor is er kans op te grote risico's of juist beknotting; door te weinig reflectie op het begrip 'kwaliteit van bestaan' kans op afhankelijk van zorgverlener; financiële kaders blijven beperkt.

Die eigen keuze is uiteraard van groot belang, maar tegelijk kan de nadruk erop, ons de ogen doen sluiten voor de levensvragen die juist rijzen waar er niets meer valt te kiezen. Dat gebeurt onder meer waar mensen op tragische wijze met zichzelf geconfronteerd worden in hun zo-zijn, als wij geconfronteerd worden met de breuklijnen in ons levensverhaal, met lijden en dood, met verlies van relaties, met geschonden vertrouwen in de ander[9].

Ik zie vanuit het onderzoek dat het terecht is de vraag te stellen, hoe deze ontwikkelingen zich verhouden tot de cliënten die veelal niet of beperkt voor zichzelf kunnen spreken. In hoeverre is het vorm geven aan autonomie 'maakbaar' voor mensen die dat nooit gekund hebben en het ook nooit zullen kunnen. Houdt het beleid van De Zijlen daar voldoende rekening mee. De Zijlen[10] pretendeert dat de vragen en wensen van de cliënten in een open en betrouwbare sfeer het uitgangspunt voor de ondersteuning moeten zijn. Ik neem aan dat dit ook geldt voor de levens- en geloofsvragen. Maar is dit mogelijk binnen een geseculariseerde maatschappij waarin autonomie wordt gezien als een zuiver individueel, voor anderen ontoegankelijk waardepatroon.

3.2 Levensvragen

Het tweede aspect van mijn onderzoek betreft de levensvragen. Waar hebben we het over als men spreekt over levensvragen. Op welke manier spelen ze in de maatschappij en hoe gaat De Zijlen om met deze vragen. Is er een manier om dergelijke vragen in deze tijd van 'vermaatschappelijking' serieus te nemen en een gerichte plek te geven. Ik acht dat noodzakelijk omdat de cliënt daarin sterk afhankelijk is van zijn begeleiders.

Volgens Piet Brongers zijn levensvragen vragen waarbij het niet gaat om iets algemeens, maar om iets persoonlijks[11]. Ze hebben betrekking op mijn leven, op wat ik in het leven heb meegemaakt en op wat voor mij belangrijk is. Het zijn vragen, die door mensen soms op dezelfde wijze onder woorden worden gebracht, maar die voor iedereen verschillend zijn ingekleurd, afhankelijk van ieders persoonlijk leven. Vragen die betrekking hebben op het persoonlijk aspect van het leven zou je 'levensvragen' kunnen noemen. Het zijn vragen waarbij de persoonlijke beleving een rol speelt.

[9] Meininger, 2002, blz. 124
[10] Website van De Zijlen
[11] Brongers, Piet, 'Wie kan in mijn schoenen staan', aandacht voor levensvragen voor ouders en verwanten van mensen met een verstandelijke beperking, 2e druk Uitgeverij Kok, Kampen 2003.

Het zijn geen vragen die in de eerste plaats met deskundigheid te maken hebben, maar eerder met hoe je zelf in het leven staat en wat je hebt meegemaakt in het leven. Vragen die betrekking hebben op wat je belangrijk en waardevol in het leven vindt. Het kunnen hele kleine, maar ook hele diepe vragen zijn. Het kan gaan over afscheid nemen, over een ruzie, over het verwerken van een ingrijpende gebeurtenis, over het geven van een hand of over het solliciteren naar een baan. Aandacht geven aan levensvragen betekent, dat je voordat je aan antwoorden denkt, eerst de vraag en daarmee het leven zelf verkent.

De Zijlen ziet het persoonlijk plan voor de cliënt als een belangrijk instrument. Er is een handleiding geschreven om persoonlijk begeleiders te ondersteunen in het schrijven van de juiste informatie. Interessant is het te zien hoe in dit plan de vragen rond het leven verkend worden. Welke vragen worden gesteld en nodigen deze vragen de cliënten uit om op een serieuze wijze stil te staan bij de levensvragen.

De Zijlen kent drie varianten die bij de handleiding persoonlijk plan staan onder het kopje levensvragen. De verkorte versie stelt de volgende vragen:
- *Wat is voor jou belangrijk in het leven?*
- *Welke mogelijkheden tot zelf kiezen/beslissen heb je (keuze van relaties, van woon- en werkplek, beheer van eigen geld etc)?*
- *Heb je wensen en gedachten over hoe dingen geregeld moet worden als je overlijdt?*

De handleiding voor Kind & Gezin spreekt van het functioneren t.a.v. levensbeschouwing:
- *Speelt geloof een bepaalde rol in het leven van dit kind / gezin? Hoe geeft het daar uiting aan?*
- *Hoe gaat het kind / gezin om met levensvragen?*

Ik moet zeggen dat deze vragen summier ingaan op het thema. De vragen die bij het uitgebreide beeld (zie Bijlage 2) gesteld worden, zijn veel completer en nodigen uit breder te kijken naar de levens- en geloofsvragen van de cliënt. Toch is de vraag terecht in hoeverre deze uitgebreide vragen regelmatig worden benut en in hoeverre deze vragen een adequaat antwoord kunnen geven op de levensvragen van de cliënt. Door deze vragen kwam ik automatisch op het aspect ‘levensverhaal’.

3.3 Levensverhaal

In Nederland is het werken met levensverhalen, volgens Werner van de Wouw[12], vooral gestimuleerd door geestelijk verzorgers. Zij stelden zich daarmee ten doel een beter zicht te krijgen op de zinbeleving van mensen met een verstandelijke beperking. In zorginstellingen die het belang van levensverhalen onderkennen, worden levensverhalen gebruikt als interpretatiekader voor zorgverlening en ondersteuning, met name voor persoonlijk zorgplannen. Levensverhalen als aanvulling op de plannen dienen het persoonlijk welbevinden van de betrokken persoon.

Onder het begrip ‘levensverhaal’ komen in de praktijk verschillende uitwerkingen voor. Werner spreekt van *kronieken, levensboeken* en *levensverhalen* (indeling van Meininger).

Onder *kroniek* verstaat hij een chronologische geordende opsomming van objectieve feiten en gegevens waarmee de levensloop in kaart wordt gebracht. Dit document wordt meestal door een zorgverlener gemaakt met als doel aanknopingspunten te vinden voor het zorgverlenend handelen.

Het *levensboek* is een door de mensen met een verstandelijke beperking of door voor hem belangrijke anderen gemaakt document, waarin voor hem belangrijke gebeurtenissen

[12] Meininger, Herman P.(red.), ‘Van en voor allen’. Wegwijzers naar een inclusieve geloofsgemeenschap met mensen die een verstandelijke beperking hebben, uitgeverij Meinema, Zoetermeer 2004.

worden geordend, meestal met behulp van visueel materiaal zoals foto's, tekeningen en dergelijke. Het doel hiervan is vooral het zelfbesef van de mens met een verstandelijke beperking te bevorderen en de communicatie te stimuleren over zijn levensloop en wat daarin voor de betrokkene belangrijk is. Het levert met andere woorden een bijdrage aan zijn autonomie.

Een *levensverhaal* bestaat uit een verhalende compositie van geselecteerde ervaringen van de persoon zelf of van anderen met de persoon. Het kan gaan over belangrijke gebeurtenissen, ontmoetingen, ervaringen, relaties en losse ervaringen. Het eigene van de persoon komt erin tot uitdrukking, doordat samenhang wordt aangebracht en een rode draad zichtbaar wordt. Die samenhang onthult de zinbeleving van de persoon – of het ontbreken daarvan – doordat er met name aandacht is voor die gebeurtenissen, gedragsuitingen en belevingen die kenmerkend zijn voor de wijze waarop deze persoon betekenis geeft aan zijn leven.

Het zal duidelijk zijn dat alle drie uitwerkingen de levensvragen van de cliënt serieus neemt. Tevens is er ook een breder belang (zie Bijlage 3), want het inhoud geven aan het 'levensverhaal' is namelijk belangrijk voor[13]:
a. Voor de betrokkene zelf
b. Voor anderen
c. Voor zorgverleners
d. Voor naasten van verstandelijk gehandicapten

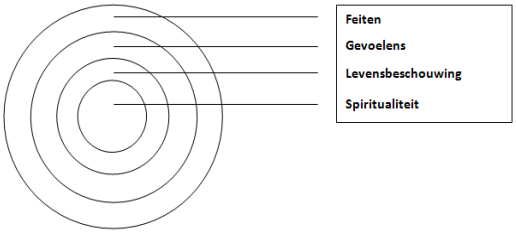
De Zijlen kent vooral het levensboek. Het wordt echter niet breed gedragen en het gebruik ervan is vooral afhankelijk van de betrokken personen (cliënt, ouder, begeleider). Zij bepalen of een dergelijk middel wordt benut. Toch denk ik dat in het kader van mijn onderzoek het goed is, dat De Zijlen verder naar dit fenomeen kijkt. Het verwoorden van je leven is een belangrijke basis om levens- en geloofsvragen een goede plek te geven. Het kan de positie van de cliënt versterken en er wordt meer op maat richting gegeven aan de levensvragen.

3.4 Communicatie

Het serieus omgaan met levensvragen is een waarborg om de positie van de cliënt binnen De Zijlen in het oog te krijgen en te versterken. Dat een goede communicatie daarin een belangrijk aspect is hoeft naar aanleiding van het voorgaande geen betoog. Er zit een lastigheid daar waar je in een gesprek verder wilt gaan dan het 'gewone'. Communicatie over het beleven van dingen vraagt een bepaalde houding. In dit verband wil ik graag het boekje 'Tot de kern komen' van Johan Smit aanhalen. Johan Smit[14] beschrijft hierin op grond van een boek van Gert Hartmann (Lebensdeutung. Theologie für die Seelsorge. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1993) dat de communicatie in vier lagen ingedeeld kan worden.

De vier dimensies van de communicatie ziet hij als volgt:
- de laag van de feiten;
- de laag van de gevoelens;
- de laag van identiteit ('praten over …..');
- de laag van spiritualiteit ('spreken van ….').

Hij gebruikt als model van de innerlijke ruimte vier concentrische cirkels.

[13] Meininger, Herman P.(red.), 2004. Blz. 161
[14] Smit, Johan, 'Tot de kern komen'; De kunst van het pastorale gesprek, 2e druk Uitgeverij Kok, Kampen 2007.

Johan Smit omschrijft de vier lagen als volgt:
De laag van de feiten ligt aan de buitenkant van de innerlijke ruimte. Hij noemt dat de eerste laag omdat het in de communicatie meestal deze laag is die als eerste aan de orde komt. Het eerste wat mensen altijd van zichzelf vertellen zijn de feiten: hun naam, hun woonplaats, hun werk, hun levensstaat, hun hobby's. Maar ook waar ze geboren zijn, welk werk ze doen en wat hun betrokkenheid is in de samenleving.

De laag van de gevoelens is iets meer naar binnen gelegen. Hij noemt dat de tweede laag omdat dit meestal meteen ter sprake komt na de feiten. In deze laag laten mensen hun gevoelens zien. Ze vertellen wat de feiten gevoelsmatig met het 'doen'. Of ze prettig wonen, of ze blij zijn met hun werk. Als twee lagen in de communicatie betrokken zijn, dan heeft een gesprek meer inhoud.

De derde laag noemt Smit de laag van de levensbeschouwing (Hartmann: van de identiteit). In deze laag beschrijven mensen hoe ze tegen het leven aankijken. Ze vertellen niet alleen over hun werk en of dat plezierig is, maar ze vertellen ook over de verbinding van dat werk met hun levensproject. Ze vertellen wat werken waardevol maakt. Zo is het met alle thema's die aan de orde komen. In de derde laag worden deze thema's geschouwd of doorschouwd tot op de vraag: wat dragen deze thema's bij aan mijn levensverhaal. Wat vinden ze waardevol, hoe kijken ze aan tegen God en godsdienst.

De vierde laag is de laag van de spiritualiteit. Dat raakt de kern. Smit noemt die kern 'ziel'. In deze laag is er veel stilte, alsof het zwijgen beter kan vertellen hoe de innerlijke relatie tot het levensgeheim, tot God, is dan het spreken. Woorden die bij deze laag horen zijn heilige stilte, bewogenheid, verslagenheid, ontroering, genade, troost, levenskracht. Zowel in taal als in innerlijke gewaarwordingen heeft deze vierde laag de kenmerken van 'heilige grond'.

Ik denk dat het terecht is om vast te stellen dat de communicatie ook binnen De Zijlen over het algemeen via de eerste twee lagen loopt. Daarom zie ik de beschrijving van Johan Smit als een mogelijkheid die De Zijlen kan helpen om stil te staan bij de essentie van het leven. Juist de verdieping in de communicatie kan de zorg een dimensie geven die cliënten in hun levensverhaal kan helpen en ondersteunen. Is het vaststellen hiervan voldoende en het gesprek over de zin van het leven op deze manier wel te 'pakken'. Ik vond het terecht om deze vraag in dit verband te stellen.

Meininger[15] heeft het in dit verband over 'zin' als een onverwacht geluksmoment. Zin komt hierin naar voren als een dimensie van geluksmomenten die mensen beleven in hun ontmoeting met de ander, met de natuur of met de omgeving. Er is daarin geen sprake van een keuze of één van een antwoord op een vraag. Er is veeleer sprake van een ervaring die van buitenaf op een mens toekomt, ongevraagd en onverwacht. Een ervaring die verwijst naar de zin van de verbondenheid met mensen in vriendschap en liefde, naar de zin van de verbondenheid met de natuur, of naar de zin van aanvaard te zijn. We kunnen er niet zelf over beschikken, ze overkomt ons.

Hij stelt daarom dat de (h)erkenning van levensvragen bij verstandelijk gehandicapten niet simpel via een methodische weg beantwoordt kunnen worden. Het zijn veeleer vragen waarin al een bepaald antwoord besloten ligt. Levensvragen zijn zelf het antwoord op hetzij een ervaring van een tekort aan zin, hetzij een ervaring van vervulde zin. Die zin kan verschijnen op het moment dat een mens het misschien het minst verwacht. Ze komt als een ervaring die niet tevoren te omschrijven is, die je niet kunt beredeneren, maar waarover je alleen maar kunt vertellen. Datgene wat je ermee doet noemt Meininger 'geleefde zin'.

[15] Meininger, 2002, blz. 125

3.5 (Geloofs)overdracht

Je zou dus kunnen stellen dat deze 'geleefde zin' niet te regisseren is en dus niet over te dragen valt. Is dit een terechte stelling of is er toch wel richting te geven en iets te ontwikkelen. Ik wil in dit verband eerst stil staan bij de mogelijkheden in het aansluiten op het niveau van de cliënt. Binnen De Zijlen is het persoonlijk plan daarvoor een instrument om dit facet te beschrijven. Door het ondersteuningsaanbod weet de begeleider welk aspecten daarin belangrijk zijn. Toch vind ik het belangrijk om in het kader van het voorgaande nog verder stil te staan bij de kennis die in dit verband gebruikt kan worden
Een persoonlijkheid in het schrijven over dit thema is Dorothea Timmers-Huigens, zij onderscheid de volgende ervaringsordening[16]:

1. Lichaamsgebonden zichzelf en de wereld ervaren en ordenen;
2. Associatief zichzelf en de wereld ervaren en ordenen;
3. Structurerend zichzelf en de wereld ervaren en ordenen;
4. Vormgevend zichzelf en de wereld ervaren en ordenen.

Volgens Dorothea Timmers-Huigens wordt een mens mens in een menselijke omgeving. Door je medemens leer je je eigen mogelijkheden ontdekken. Je leert ze kennen, waarderen, en gebruiken, omdat de ander je dat leert en toestaat. Uiteindelijk zullen alle mogelijkheden gekend, gewaardeerd en gebruikt worden, omdat elke mens in staat is alles wat aan ervaring binnen komt te ordenen. Dat geldt ook voor de religieuze mogelijkheden van mensen.
Het is belangrijk dat de specifieke kenmerken van de verschillende ordeningsfases ook op dat niveau worden ingekleurd (Zie Bijlage 4).

Ina Nusselder sluit aan bij de ordening van Dorothea en stelt terecht in 'Van en voor allen'[17], dat mensen met een verstandelijke beperking wat betreft hun cognitieve mogelijkheden in sommige opzichten te vergelijken met kinderen. Maar dat betekent niet dat ze behandeld en benaderd moeten worden als kinderen. Er is een groot verschil in de levenservaring en levensomstandigheden van een volwassen verstandelijk gehandicapte en die van een kind op de basisschool.

Volwassen mensen met een handicap hebben immers een heel leven achter zich. Ze zien en beleven vaak dezelfde dingen als niet-gehandicapten, maar hebben, mede door het feit dat velen van hen opgegroeid zijn in instituten, veel 'normale' levenservaringen moeten missen.
Het kan ook andersom: mensen met een lichte verstandelijke beperking die qua verbaliteit en intelligentie niet zo ernstig gehandicapt lijken te zijn. Ze maken een heel volwassen indruk, maar hebben in sociaal-emotioneel opzicht dezelfde behoeftes als een jong kind.

Overdracht moet dus aansluiten bij het niveau, anders zal het niet overkomen en niet aansluiten bij de levens- en geloofsvragen van de cliënten. Als ik daarbij kijk naar de aspecten van autonomie en burgerschap, dan stel ik mijzelf de vraag of elke doelgroep in aanmerking komt voor een dergelijk perspectief. Om te kunnen participeren in deze beweging, zijn zeker een aantal vaardigheden nodig die, kijkend naar de ervaringsordening niet bij iedereen aanwezig is. Naast kennis is er ook een bepaalde mate van inzicht nodig om zelfstandig in de maatschappij te kunnen functioneren.

Ik denk dat het integreren in de kerk, je hierin ook kunt betrekken. Wynette Schouten[18], geestelijk verzorger bij 's Heerenloo, schrijft in haar afstudeerscriptie 'En ziet een stem', dat

[16] Timmer-Huigens, Dorothea, 'Mogelijkheden voor verstandelijk gehandicapten', Een weg naar vreugde beleven, 4e druk Elsevier/De Tijdstroom, Maarssen 1998.
[17] Meininger, Herman P.(red.), 'Van en voor allen'. Wegwijzers naar een inclusieve geloofsgemeenschap met mensen die een verstandelijke beperking hebben, uitgeverij Meinema, Zoetermeer 2004.
[18] Schouten, Wynette, 'En ziet een stem', geloofscommunicatie met verstandelijk gehandicapten, afstudeerscriptie GPW/DTO, 2007.

‘geloven’ in het kerkelijk leven vaak in een traditie staat van overdracht en vaak geassocieerd wordt met ‘leren’ en ‘opvoeden’. De verhalen van vader op zoon als een Bijbelse opdracht. Ook als we het onderwijs van Jezus volgen, speelt het gesproken (en geschreven) woord een grote rol.

Ik denk dat het goed is hiervan bewust te zijn. Toch wil dat niet zeggen, dat je groepen uit moet sluiten. In dit verband wil ik noemen dat ook Jezus gebruik maakt van beelden en beeldtaal. Daarmee brengt Hij de boodschap dichterbij. Tekenend zijn de vele gelijkenissen, gegrepen uit het leven van alledag: de herder, de zaaier, de landman. Naast onderwijs kunnen ook rituelen een belangrijke rol spelen in de overdracht. Zo is bijvoorbeeld het Pesach-maal van de joden een herinneringsmaaltijd. In een zelfde traditie kent de kerk haar eigen rituelen rond doop, avondmaal, begrafenissen, etc.

Overdracht kan blijkbaar op verschillende manieren en is niet enkel aan taal gebonden. Niet over taal beschikken, hoeft dan dus ook geen belemmering voor overdracht zijn. Sterker nog: dat wat je wilt zeggen wordt voornamelijk (voor 93%!) bepaald door non-verbale communicatie (mimiek, gebaren, intonatie, melodie). Het is in dit verband belangrijk te stellen dat ook de dienst geestelijke verzorging binnen De Zijlen de uitdaging heeft, om op een creatieve wijze de levens- en geloofsvragen bij de verschillende doelgroepen aan te laten sluiten.

3.6 Geloofs- en levensvragen

Ik denk dat het nu goed is stil te staan bij het fenomeen levens- en geloofsvragen. Waar spreken we over als we het hierover hebben. Zijn geloofsvragen identiek aan levensvragen, of zit er verschil in. Ik heb mijzelf die vraag gesteld, omdat ik denk dat het belangrijk is om goed bij de cliënt en zijn identiteit aan te kunnen sluiten.

Met betrekking tot het in kaart brengen van de geloofsvragen zou je, volgens Piet Brongers[19], twee soorten geloofsvragen kunnen onderscheiden: in de eerste plaats zijn er de vragen over de samenhang van het geloof als levensbeschouwing. Hoe zit alles in elkaar. Klopt het systeem met zijn uitgangspunten. Aan de ander kant kun je spreken van vragen vanuit de ervaringen in het leven. Vragen over Bijbelteksten en of preken die haaks staan op wat je meegemaakt hebt. Of vragen die gewoon betrekking hebben op je eigen beeldvorming over God.

Er is geen verschil in de wijze waarop geloofsvragen of levensvragen opgeroepen worden. Beide hebben te maken met wat er gebeurt in het leven met je beelden en verwachtingen. Wel zou je kunnen stellen dat het geloof en de geloofsvragen niet alleen te maken hebben met dingen in het leven, maar ook betrekking hebben op het leven zelf en de plaats ervan in een groter geheel. In die zin zouden ze het leven een diepere betekenis kunnen geven. Geloofsvragen doen in eerste instantie een beroep op meer betrokkenheid en minder vrijblijvendheid. Het verbonden zijn met een zaak van leven en dood. Geloofsvragen gaan vaak gepaard met een gevoel van een claim, een verplichting om aan bepaalde waarden en normen te voldoen.

Piet schrijft dat de essentie voor de geloofs-, maar ook voor de levensvragen, is dat wat mensen nodig hebben in het leven. Als basis en als grond onder hun voeten. De grondpatronen worden zichtbaar in de begrippen: ‘geborgenheid’ en ‘eigen waarde’. Geborgenheid past bij het gevoel, dat jij er mag zijn met jou denken, voelen, handelen. Een plek om jezelf te mogen zijn zonder dat er bij voorbaat al een veroordeling ligt. Iemand die je

[19] Brongers, Piet, 2003 blz. 33

accepteert zoals je bent met je eigen identiteit. Werkwoorden als ‘groeien’ en ‘vertrouwen’ hebben geborgenheid als voorwaarde. Een mooi voorbeeld daarvan zie ik bij Klaas, een cliënt van Philadelphia.

Stichting Philadelphia heeft de uitgangspunten van Johan Smit verwerkt in een handreiking voor zorgkundigen genaamd ‘Levensbeschouwelijk ondersteunen’[20]. Deze handreiking is door Johan Smit en Klaas geschreven. Door het gebruik van foto’s wordt een beeld geschapen van het leven van Klaas. Wat is voor hem belangrijk, hoe ziet zijn netwerk eruit, wat is belangrijk in zijn wonen en werken. De vier lagen van communicatie worden daarin steeds benut om aan te geven wat Klaas daarin ervaart. Zo wordt zijn levensverhaal in beeld gebracht. Klaas is in deze handreiking een voorbeeld voor andere cliënten.

In dit voorbeeld van Klaas komt naar voren, dat het belangrijk is dat je er bent. Klaas doet er toe en hij krijgt de ruimte om daar inhoud aan te geven. Zijn verhaal wordt serieus genomen en zichtbaar gemaakt. Ik zie dat op deze manier iemand waardering krijgt en de ruimte, om zijn verhaal te vertellen. Werkwoorden als verantwoordelijkheid dragen, bouwen, werken, presteren, vallen en opstaan zijn een toets voor het gevoel van eigenwaarde[21]. Ik zie in dit voorbeeld dat geloofs- en levensvragen op een reële wijze inhoud kunnen krijgen.

3.7 Uitleggen als competentie

Aan het slot van mijn literatuurstudie heb ik mij opnieuw de vraag gesteld of de problemen die de cliënten tegenkomen op het gebied van de invulling van levens- en geloofsvragen, te overbruggen zijn. Ik heb ontdekt dat er veel geschreven is over de zaken die cliënten hierin tegenkomen. Ook is er veel ontwikkeld om het thema richting te geven. Ik zie dat De Zijlen zich daarin ook beweegt en vanuit de visie en het beleid richting wil geven aan levens- en geloofsvragen. Toch valt er nog veel te winnen, daarbij is het goed opnieuw aan te tekenen, de essentie van het leven niet simpel te ‘pakken’ is. Welke competentie vraagt dit van de begeleiders.

De begeleiders kunnen volgens Meininger[22] in de eerste plaats van dag tot dag hun werk goed doen. Daarnaast is het belangrijk, kennis te nemen van een schat aan ervaringen, die in gestolde vorm opgeslagen liggen in godsdienstige en wijsgerige tradities. Ook kan het van belang zijn een psychologisch inzicht te ontwikkelen in de vele manieren waarop mensen gestalte geven aan hun ervaringen van zin en onzin. De mogelijkheid om levensvragen bij verstandelijk gehandicapten te erkennen, hangt deels af van de persoonlijke eigenschappen van de zorgverlener, maar er kan ook praktisch in geoefend worden.

Het berust op een soort competentie, die Reinders[23] *‘hermeneutische competentie’* heeft genoemd. Hermeneutiek is in de filosofie en theologie de aanduiding van de kunde van het uitleggen. In eerste instantie gaat het om teksten die uitgelegd worden: een gedicht, een religieus geschrift, een wetstekst, maar het kan ook gaan om een kunstwerk, en gebaar, een handeling. De uitleg is nodig om te kunnen begrijpen wat een tekst ons nu te zeggen heeft. De praktijk van de zorgverlener vertoont grote overeenkomsten met dit hermeneutische proces. Ze bestaat immers fundamenteel in een uitleggen van de manier waarop de zorgvrager aan ons verschijnt.

[20] Stichting Philadelphia, ‘Levensbeschouwelijk ondersteunen’; Handreiking voor zorgkundigen van de Stichting Philadelphia Zorg om mensen met een verstandelijk handicap levensbeschouwelijk te ondersteunen, Nunspeet 2004
[21] Brongers, Piet, 2003 blz. 49
[22] Meininger, 2002, blz. 128
[23] Reinders, J.S., ‘Wat niets kan worden stelt niets voor.’ Mensen met een ernstige verstandelijke beperking in het licht van de hedendaagse gezondheidsethiek (een oratie), ‘s-Heeren Loo, 1996.

In dat uitleggen hopen we de eigenheid van de ander in beeld te krijgen – zonder hem het ‘anders-zijn’ af te pakken. We doen dat omdat die eigenheid het onmiskenbare ijkpunt is voor al ons handelen jegens de zorgvrager. Het luisteren naar levensverhalen vraagt om bepaalde kwaliteiten. Luisteren is geen passief gebeuren, maar houdt ook altijd interpreteren in. Herman de Wouw[24] geeft aan dat deze competentie daarbij onontbeerlijk is. Hermeneutiek in relatie tot vertelde verhalen, ja zelfs op gedrag. Het gaat er om, dat het ‘eigene’ of het ‘andere’ dat zich in de verhalen aandient een andere kijk kan geven op mijn wereld. Het luisteren naar levensverhalen is altijd een ontmoetingsgebeuren, waarin het verstaan van de ander en van mijzelf samengaan.

Afsluitend wil ik stellen dat het ontwikkelen en benutten van een zingevingskaartje in dit verband een goede impuls zou kunnen geven. Het kan gebruikt worden om stil te staan bij de aspecten van het geloof en het leven. Het zal de mogelijkheid geven om het thema gerichter bespreekbaar te maken. Hierdoor zal de *‘hermeneutische competentie’* binnen De Zijlen groeien en de levens- en geloofsvragen de nodige verdieping kunnen geven. Ik denk dat vanuit de geestelijke verzorging hier nog een geweldige mogelijkheid en uitdaging ligt.

Adviezen:

- ✓ ***maak duidelijk welk nut het levensboek heeft en geef tips (zorg voor materiaal) om hier creatief mee om te gaan zodat het een meer prominente plek krijgt;***
- ✓ ***waardeer de betrokkenheid van de medewerkers en maak hun ervaringen met de cliënten zichtbaar, maak duidelijk dat ze een essentiële rol vervullen in het communiceren over levens- en geloofsvragen (uitleggen als competentie);***
- ✓ ***maak voor het communiceren gebruik van de vier dimensies van communicatie, introduceer en gebruik het zingevinskaartje als hulpmiddel hierbij.***

[24] Meininger, Herman P.(red.), 2004. Blz. 169

4. Visie medewerkers t.o.v. de geestelijke verzorging

De tweede uitdaging van mijn onderzoeksopdracht betreft de vragen: ‘Hoe staat het met de bekendheid bij de medewerkers ten aanzien van het nieuwe beleid’ en ‘Hoe gaan de medewerkers binnen de voorzieningen om met de levens- en geloofsvragen.’ Op de eerste vraag kan ik vlot een antwoord geven. Ik heb deze vraag diverse medewerkers en collega locatiehoofden mondeling voorgelegd. Allemaal gaven ze aan dat ze niets wisten van een vastgestelde beleidsnotitie geestelijke verzorging. Daaruit blijkt dat de bekendheid van de vastgestelde notitie nihil is.

De uitdaging bij het vinden van het antwoord hierop heb ik gezocht in het stellen van vragen die afgeleidt waren van de beleidsnotitie. Ik vond het daarbij essentieel te onderzoeken welke plek het thema bij de medewerkers innam. Dit beeld zou het beleid kunnen kaderen en richting geven. Mijn streven was om door middel van een goede vragenlijst een zo goed mogelijk beeld te genereren over de visie op en de effectiviteit van het beleid.

4.1 Methode

Voor dit medewerkergericht onderzoek heb ik gekozen voor een kwantitatief beschrijvend onderzoek en wel een enquête van 23 vragen (Zie Bijlage 1). Bij een kwantitatief onderzoek, ook wel een empirisch-analytisch onderzoek genoemd, gaat het er om zicht te krijgen hoe de sociale werkelijkheid in elkaar zit[25]. De vraagstelling wordt van tevoren zo concreet mogelijk vastgelegd. Ze wordt opgebouwd door de kennis, in dit geval de beleidsnotitie geestelijke verzorging, die vooraf bekend is. De vraagstelling is uiteengezet in de verschillende te onderzoeken aspecten. De dataverzamelingstechniek is de ZorgRie.

ZorgRie is een compleet concept voor het starten, uitwerken en opvolgen van een (Risico) Inventarisatie. De ZorgRie wordt binnen De Zijlen als een goed en passend instrument ervaren. In een centrale database wordt door beheerders de vragenlijsten beheerd. De vragenlijsten zijn voor alle betrokken partijen via internet toegankelijk. Gebruikers krijgen via een beveiligde verbinding toegang tot hun eigen deel van de informatie, zodat de privacy is gewaarborgd.

Op geen enkele werkplek hoeft software te worden geïnstalleerd. Voor elke betrokkene volstaat een computer met internettoegang en een persoonlijk e-mailadres. ZorgRie genereert pas een rapport nadat alle antwoorden op de vragen zijn ingegeven. Door middel van deze methode zijn al eerder attitudes en opinies onderzocht. Dit heeft een voordeel omdat medewerkers het instrument al kennen.

De inhoud van mijn vragen heb ik, zoals hiervoor benoemd, verbonden aan de beleidsnotitie geestelijke verzorging van De Zijlen. De individuele respondenten zijn de begeleiders binnen De Zijlen, zij vormen de dataverzamelingsbron. Het was dus een kwantitatief onderzoek dat zich richtte op begeleiders en hun visie op de levens- en geloofsvragen bij cliënten. Tevens is gevraagd naar hun eigen positie t.a.v. dit onderwerp en naar de ervaringen van de geestelijke verzorging binnen De Zijlen.

[25] Migchelbrink, Ferdie, ‘Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn’, 9e druk Uitgeverij SWP, Amsterdam 2004.

Voor deze vragenlijst is globaal de volgende indeling gebruikt:

- Vragen vooral gericht op de situatie van de cliënt/verwant (vraag 1-6)
- Vragen vooral gericht op de situatie van de locatie/medewerker (vraag 7-11)
- Vragen vooral gericht op de situatie van de geestelijk verzorger (vraag 12-18)
- Vragen vooral gericht op de situatie van de kerk (vraag 19-21)
- Vragen vooral gericht op de situatie van de het provinciaal steunpunt (vraag 22-23)

4.2 Resultaten

De enquête is binnen De Zijlen in alle vier regio's uitgezet. De resultaten konden op die manier per regio geïnventariseerd worden. Door een foute verzending zijn twee regio's gecombineerd. Het betreft regio Westerkwartier gecombineerd met Kind & Gezin. De andere regio's waren Stad en Ommelanden en Sintmaheerdt. Dertien vragen konden beantwoord worden met: nee, soms, regelmatig, vaak, heel vaak, voortdurend. Tien vragen met ja of nee. De enquête is door tweeënnegentig personen ingevuld. De deelnemers hadden ruimte om ook een persoonlijke opmerking te plaatsen, hier hebben negenentwintig personen gebruik van gemaakt.

Opmerkingen die zoal werden gemaakt zijn:
'Moeilijke vragen om 'snel' in te vullen'; 'goed dat hier aandacht voor is'; 'ik heb niks te maken met de geestelijk verzorger'; 'onderwerp spreekt mij aan, een thema dat bij onze doelgroep niet vergeten mag worden'; 'steunpunt en geestelijk verzorger staan zo ver af van de dagelijkse zorg'; 'cliënten koppelen kerk nog met dood'; 'dit is niet gericht op onze doelgroep, ik herken hier niets van'; 'beleven van een kerkdienst kan gewoonte zijn, maar ook uitje en status. Op zich prima denk ik'; 'moeilijke vraagstelling, maar wel zinvol!!'; 'succes'.

De opmerkingen die zijn gemaakt moeten vooral persoonlijk worden gezien, aangezien ze niet als vraag te scoren waren voor alle medewerkers. Toch vind ik dat er aspecten inzitten die goed zijn om mee te nemen. Over de enquête zelf werd gesteld dat de vragen best wel moeilijk waren te beantwoorden. Deels kun je dit letterlijk opvatten, maar je kunt het ook zien als een opmerking dat aangeeft dat het antwoord niet eenvoudig is te geven. Mogelijk door de diversiteit van te geven antwoorden, deels door de onbekendheid van het beleid.

'Ik heb niks te maken met de geestelijk verzorger', 'steunpunt en geestelijk verzorger staan zo ver af van de dagelijkse zorg' en 'dit is niet gericht op onze doelgroep, ik herken hier niets van', zijn opmerkingen die hier ook genoemd mogen worden. Ze geven in elk geval aan dat de betrokken personen op deze manier binnen De Zijlen werken. De beleidsnotitie beoogt een andere plek van de geestelijk zorg en dus is er werk aan de winkel om genoemde opmerkingen, al zijn het maar enkele, om te buigen naar meer herkenning en nabijheid.

Het beeld over de kerk zelf en de ervaring van het bezoek aan de kerk geven aan dat ook in deze richting er best vragen leven. Ik denk dat het nuttig is om samen met de uitslag van de enquête te zien hoe het beleid hierop verder ontwikkeld zou kunnen worden.

4.3 Resultaten vragen

Zoals genoemd zijn er 23 vragen gesteld, die opgedeeld zijn in 5 gebieden. Als eerste heb ik gekeken hoe er gescoord is op de vragen. Welke lijnen vallen er te ontdekken. Voor mij was het belangrijk om daarbij ook te kijken welke aspecten uit het beleid helder zijn en welke nog ontwikkeling behoeven. Daarnaast was het interessant te kijken of er ook onderlinge verschillen vanuit de Regio's waren vast te stellen. Het onderzoek was kwantitatief van opzet, dus ik heb mij niet zozeer gericht op het scoren van exacte gegevens, maar op de

sociale werkelijkheid. De scores die uit de enquête zijn gekomen heb ik daarom hieronder ‘vertaald’ in een samenvatting.

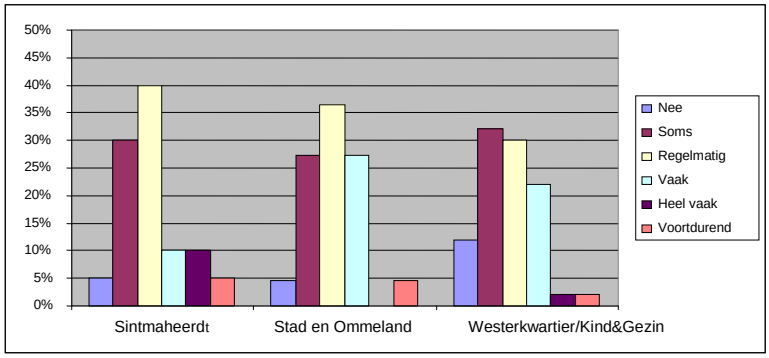
Bij de eerste zes gebundelde vragen, rond aspecten van de cliënt en verwant, valt het mij op dat het zoeken naar dat 'wat het leven de moeite waard maakt' bij cliënten niet automatisch aanwezig is. Cliënten bij De Zijlen zijn dus voor een belangrijk deel t.a.v. hun zingevings- en geloofsvragen sterk afhankelijk van de mensen in hun directe omgeving. Daarbij zie ik dat men vindt dat er binnen de locaties respectvol wordt omgegaan met de eigen levensbeschouwing van de cliënt. Gesprekken met ouders/verwanten rond dit thema vinden echter niet regelmatig plaats. Het persoonlijk plan wordt daarbij wel als een belangrijk instrument gezien om de aandacht voor levensvragen te waarborgen.

Uit de enquête, aspecten rond de locatie en de medewerker (vraag 7-11), komt naar voren dat medewerkers binnen de locatie, samen met de cliënten en hun familie’, vorm en inhoud geven aan de identiteit. Het aanwijzen per locatie van een 'aandachtsfunctionaris' voor geloofs- en levensvragen wordt niet massaal ondersteund. Ook wordt er wisselend gescoord op de vraag of de behoefte aan zingeving en geloof binnen De Zijlen als een belangrijk uitgangspunt wordt gezien. Wel duidelijk is dat men vindt, dat het een goede ontwikkeling is dat er een beweging plaats heeft gevonden van aandacht voor kerkelijke activiteiten naar specifieke levens- en geloofsvragen. De ondersteuning om zingevings- en geloofsvragen van cliënten te verstaan wordt daarbij echter onvoldoende ervaren.

Bij de vragen rond de geestelijk verzorger (vraag 12-18) valt op dat men de dienst geestelijke verzorging niet primair als verantwoordelijk ziet voor het regelmatig stellen van zingevingsvragen. Wel ziet men dat de geestelijk verzorger haar verankering vindt in de visie en missie van De Zijlen. De positie van de geestelijk verzorger als ondersteuner in de zingeving van de cliënt wordt door veel deelnemers niet als vanzelfsprekend gezien. Wel is het duidelijk voor welke vragen men bij de geestelijk verzorger terecht kan. Daarin wordt de geestelijk verzorger niet als een 'soort' dominee gezien of iemand die uitvaarten leidt. Tevens ziet men het als een goede ontwikkeling dat de geestelijke verzorging zich beweegt van een specifiek christelijke oriëntatie naar een meer algemenere, gericht op levensvragen. De invloed van de geestelijk verzorger scoort qua ondersteuning bij vragen met betrekking tot 'een eigen kleur' van de betreffende woonplek negatief.

De plaats van de cliënten in de plaatselijke geloofsgemeenschap wordt, in de vragen rond de kerk (vraag 19-21), over het algemeen niet als volwaardig gezien. Terwijl de welwillendheid om mensen met een verstandelijke beperking binnen de kerk de aan hen toekomende plek door meer dan de helft als positief wordt gezien. Overduidelijk komt naar voren dat het organiseren van aangepaste diensten ten behoeve van cliënten zinvol is en aansluit bij de behoefte.

Het aanbod van het Provinciaal Steunpunt Groningen 'Aandacht voor Levensvragen' sluit in vraag 22 voor veel deelnemers regelmatig aan. Het merendeel geeft in de laatste vraag aan dat het vormgeven en ontwikkelen van activiteiten ten behoeve van de eigen beleving en zingeving van een bijzondere groep cliënten blijvend nodig is.

Het aanbod van het Provinciaal Steunpunt Groningen 'Aandacht voor Levensvragen' sluit goed aan in de begeleiding van de zin- en geloofsvragen.

Als ik kijk naar de verschillen tussen de regio's, dan zijn er niet gigantische verschillen waar te nemen. Toch zijn er wel enkele punten te noemen. Zo scoort Sintmaheerdt in het respectvol omgaan met de eigen levensbeschouwing met 'vaak', terwijl de meerderheid in de andere regio's de vraag met 'voortdurend' beantwoordt. Ook wordt het persoonlijk plan als waarborg voor levensvragen binnen Sintmaheerdt minder hoog gewaardeerd. De verantwoordelijkheid voor het stellen van zingevingvragen door de geestelijke verzorger wordt binnen Sintmaheerdt niet hoog aangeslagen, terwijl de andere regio's dit wel 'regelmatig' verwachten.

Tot slot zijn er nog twee andere verschillen te noemen. Binnen de regio Stad en Ommelanden wordt de plaats van de cliënt in de plaatselijke geloofsgenootschap als meer volwaardig ervaren. Het provinciaal steunpunt sluit daarentegen binnen Westerkwartier en Kind & Gezin minder goed aan dan bij de andere twee regio's.

4.4 De betekenis t.a.v. het beleid

Na deze samenvatting heb ik onderzocht wat de betekenis van de uitkomst betekent voor het beleid. De opzet van mijn onderzoek was immers gericht op de effectiviteit van dit beleid. Mijn doel is om daarom met de gegevens lijnen te trekken naar een aantal essentiële aspecten binnen dat beleid. Ik ben mij bewust dat ik hiermee niet volledig ben en er nog meer uit de enquête te halen valt. Ik nodig de dienst geestelijke verzorging uit dit vooral te doen. Ik heb het ontwikkelen en uitzetten van de enquête als een boeiende en inspirerende ervaring beleefd. Hieronder vind je dus mijn conclusies.

- Het beleid[26] van De Zijlen stelt dat mensen met een verstandelijke beperking voor het stellen en verstaan van hun zingevingvraag sterk afhankelijk zijn van mensen in hun directe omgeving. De uitslag van de enquête laat zien dat de begeleiders deze mening delen. Echter het is opvallend dat bijna de helft van de ondervraagden niet ziet dat De Zijlen de behoefte aan zingeving en aan erkenning van ervaring van zin en geloof als een belangrijk uitgangspunt van zorgverlening uitdraagt. Het is dan ook de vraag of op alle niveaus binnen De Zijlen de betekenis van zingeving duidelijk is. Ik denk dat dit verbeterd zou kunnen worden.

- De Zijlen zegt in haar beleid dat zij het belangrijk vindt aandacht te hebben voor levensvragen, zingeving en ethiek. Daarbij is de Dienst Geestelijke Verzorging verantwoordelijk voor het regelmatig stellen van deze vragen. Zij moet zo een bijdrage leveren aan de kwaliteit van zorg. Ik zie in de uitslag dat dit niet breed gedragen wordt, ook koppelt men niet breed het stellen van deze vragen aan de geestelijk verzorger. Daarmee kun je aangeven dat de rol en de plaats van de geestelijk verzorger niet duidelijk is.

- Zingeving ziet De Zijlen als een continu proces waarin ieder mens, in interactie met diens omgeving betekenis aan geeft. Daarbij spelen godsdienst, levensbeschouwing en socialisatie een wezenlijke rol. Kijkend naar de uitslag van de enquête, kun je stellen dat dit niet vanzelfsprekend is. Er wordt op dit punt wisselend gescoord. Daarmee kun je stellen dat het betekenis geven aan de zingeving als een kenmerk van een persoonlijke uitdrukking van waardering van het leven mogelijk wordt onderschat of niet herkend.

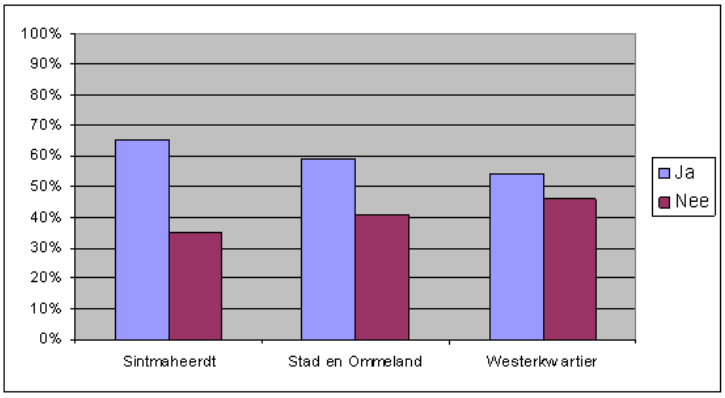
- Volgens de beleidsnotitie kiezen cliënten en hun verwanten, als gevolg van de secularisatie, bij een keuze voor een zorgaanbieder eerder voor 'goede zorg' dan 'identiteitsgebonden zorg'. Dit betekent een verschuiving van aandacht voor een 'levensbeschouwelijk etiket' naar aandacht voor de inhoud van het begrip 'goede zorg'. De uitslag van de enquête laat zien dat de begeleiders deze beweging positief ervaart.

[26] Beleid: Geestelijke Verzorging; Anne-Marie Bakker, Zorgondersteuning "De Zijlen", febr. 2008.

Wel wordt de ondersteuning om zingevings- en geloofsvragen van cliënten te verstaan als onvoldoende ervaren.

- Het beleid stelt door de ontwikkelingen in deze tijd en de fusie van destijds er binnen De Zijlen sprake is van een lappendeken aan tradities. Uit de enquête blijkt dat deze 'eigen kleur' niet voldoende support krijgt. Mogelijk duidt dit er op dat er meer aandacht zou moeten komen voor deze eigenheid. Ik zie daarin dat het terecht is de vraag te stellen of er daadwerkelijk aandacht en waardering is voor deze veelkleurigheid. Het is een uitdaging om hier naar te kijken en er een gerichte invulling aan te geven.

- Het aanwijzen per locatie van een 'aandachtsfunctionaris' voor geloofs- en levensvragen wordt binnen het beleid als heel essentieel gezien, maar door de begeleiders niet massaal ondersteund. Het beschrijven van de taken van deze aandachtsfunctionaris kan een eerste stap zijn om duidelijk te maken wat De Zijlen met deze functie beoogt. Onbekend maakt onbemind.

Het zou een goede ontwikkeling zijn om binnen iedere locatie van De Zijlen iemand als 'aandachtsfunctionaris' voor geloofs- en levensvragen aan te wijzen.

- Tot slot wil ik stil staan bij de integratie binnen de kerken. De uitslag van de enquête laat zien dat de integratie niet als vanzelfsprekend wordt ervaren. Opvallend daarbij is dat eigenlijk iedereen aangepaste activiteiten, zoals een aangepaste kerkdienst, als zinvol scoort. De taak van De Zijlen is in dit verband om niet alleen maar de wens van integratie uit te spreken, maar deze nadrukkelijk te ondersteunen door middelen en mogelijkheden verder te ontwikkelen. In mijn visie is het daarbij belangrijk om ook na te gaan in welke vorm De Zijlen zelf aangepaste activiteiten kan ondersteunen en/of ontwikkelen.

4.5 Ervaringen van medewerkers

Mijn onderzoeksopdracht betroffen twee vragen: 'Hoe staat het met de bekendheid bij de medewerkers ten aanzien van het nieuwe beleid' en 'Hoe gaan de medewerkers binnen de voorzieningen om met de levens- en geloofsvragen.' Ik wil tot slot nog even stilstaan bij de tweede vraag. Uit de enquête blijkt dat de deelnemers aan de enquête het respectvol omgaan met de eigen levensbeschouwing van de cliënt hoog scoren. Dit geeft volgens mij aan dat de medewerkers zeker bereidheid hebben om inhoud te geven aan levens- en geloofsvragen. Ook het inhoud geven aan de identiteit scoort positief.

In dit verband wil ik nog een artikel aanhalen uit de Klik[27] daarin komt Marjan van Rootselaar, cliëntadviseur bij Philadelphia aan het woord. Zij geeft daarin haar visie op de handreiking 'Levensbeschouwelijk ondersteunen'[28]. Ze zegt daarin: "Dat boek houdt me scherp. Ik wil mensen ontmoeten. Omdat ik de tijd neem voor cliënten, kom ik hun gevoelens te weten. Als ambulante begeleider heb ik soms boeiende en onverwachte gesprekken met cliënten. Mijn geloof is mijn leidraad. Daar ben ik door gevormd, dat draag ik mee in mijn beroep."

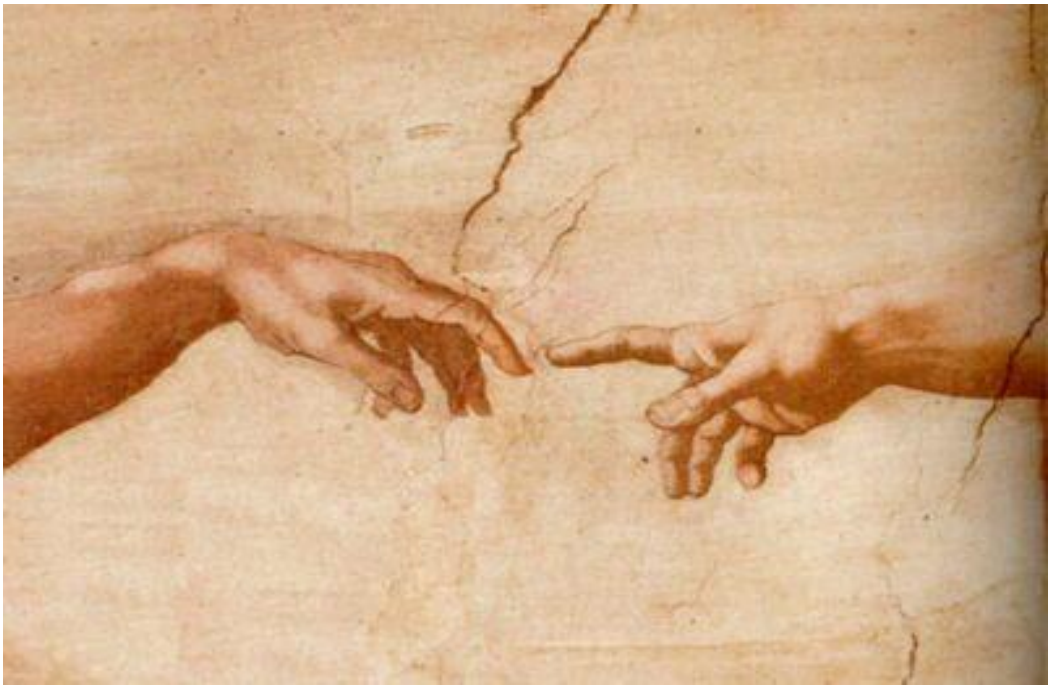
[27] Klik, Maandblad voor de verstandelijk gehandicaptenzorg, thema 'Samen geloven', 38e jaargang nummer 3, maart 2009.
[28] Stichting Philadelphia, 'Levensbeschouwelijk ondersteunen'; Nunspeet, 2004.

In de handreiking worden ervaringen beschreven hoe zorgkundigen in een cursus bezig zijn geweest met de vier lagen in communicatie. Daaruit blijkt dat zorgkundigen graag meer delen dan alleen de feiten van het leven van een cliënt. Ook zijn gevoelens voor zorgkundigen een vanzelfsprekend onderdeel van hun communicatie. Bijzondere ervaringen in het werken met cliënten zijn ervaringen waarvan je zegt: “Hier doe ik het allemaal voor”.

Dergelijke momenten van spiritualiteit zijn er in overvloed bij het werken met cliënten en essentieel om het werk mooi te blijven vinden. Het gaat daarbij om wederkerigheid waarin ontroering, verlangen, bewondering, verwondering, liefde een rol spelen. Maar ook de pijn van het bestaan, je verloren voelen. Het is niet gebonden aan godsdienst, het geldt voor ieder mens. In de vierde kern kom je tot iemands kern. Vanuit hun professionaliteit kunnen collega’s zonder geloof op een even diep niveau komen. Het hangt af van het ‘zijn’ van die persoon, niet van zijn geloof. Levensbeschouwing is breder dan christen zijn. Het gaat erom hoe je in het leven staat.

De ervaringen van Marjan laten zien dat er breed betrokkenheid is op dit thema. De medewerkers binnen De Zijlen laten in antwoord op de tweede vraag zien dat zij daar zeker niet voor onder doen. Wel wil ik stellen dat uit mijn onderzoek blijkt dat dergelijke communicatie niet vanzelfsprekend is. Ook blijkt dat het beleid en de ondersteuning die de dienst geestelijke verzorging vanuit dat beleid wil bieden niet herkend wordt. Hier valt het nodige te ontwikkelen, maar vooral ook te winnen.

Adviezen:
- ✓ ***stel ‘aandachtsfunctionarissen’ aan en ontwikkel de inhoud van deze functie;***
- ✓ ***maak het vastgestelde beleid op kernpunten voor medewerkers meer duidelijk (bijvoorbeeld via intranet) en enthousiasmeer medewerkers door de waarde van het thema aan te tonen;***
- ✓ ***gebruik de uitslag van de enquête om het beleid verder te concretiseren binnen de regio’s.***

5. Positie dienst geestelijke verzorging

De laatste kernvraag die vanuit de probleemstelling werd gesteld luidde: 'Welke positie heeft de geestelijk verzorger in het nieuwe beleid en welke activiteiten heeft zij ontwikkeld.' Ik heb deze vraag benaderd door in gesprek te gaan met Anne-marie Bakker, zij is sectorhoofd zorgondersteuning binnen De Zijlen en heeft de beleidsnotitie geschreven. Tevens ben ik in gesprek gegaan met Janneke Poel, zij is geestelijk verzorger binnen De Zijlen. Doel van deze interviews waren om het geschreven beleid te meten met de opvattingen en ervaringen van de direct betrokkenen. Deze informatie is nodig om de adviesnota te staven met de praktijk.

Daarnaast heb ik een vragenlijst ontwikkeld en verzonden aan geestelijke verzorgers buiten De Zijlen. Deze vragenlijst vond ik nodig om te onderzoeken hoe buiten De Zijlen bij collega-instellingen gedacht en gewerkt wordt binnen het werkveld van de geestelijke verzorging. Om deze informatie te staven heb ik mij tot slot verdiept in aspecten die samenhangen met de positie van de geestelijke verzorging. Deze informatie heb ik gezocht in de literatuur, in verschillende (onderzoeks)rapporten en in de beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen.

5.1 De Zijlen

In mijn interview (zie Bijlage 5) met Anne-marie Bakker, sectorhoofd zorgondersteuning, komt naar voren dat ze de geestelijk verzorger binnen De Zijlen ziet als een vakinhoudelijke professional. Een professional die een aanjaagfunctie heeft om de aandacht voor levensvragen in de organisatie te begeleiden, dan wel te stimuleren c.q. te vergroten. De geestelijk verzorger ondersteunt de processen rond thema's als stervensprocessen e.d. Een belangrijk onderdeel van haar functie is de aansturing van de kenniskring ethiek.

De ruimte qua tijd en middelen van de geestelijke verzorger is beperkt. Daarom is de ontwikkeling van een 'aandachtsfunctionaris' per locatie een belangrijke stap. De aandachtsfunctionaris is een (persoonlijk)begeleider die als werker in de praktijk oog heeft voor de levens- en geloofsvragen. Anne-marie haar droom is dat op deze manier het beleid zich verder zal ontwikkelen (bottom-up).

Het werkterrein van Janneke Poel, geestelijk verzorger binnen De Zijlen, ligt volgens haar eigen zeggen (zie Bijlage 5) op de levens- en geloofsvragen van cliënten, maar ook op het terrein van ethische kwesties. Tevens vervult ze een brugfunctie naar de kerken. Haar werkterrein is Zijlenbreed. Ze merkt dat sommige medewerkers niet van het bestaan van een geestelijk verzorger weten. Van sommige locaties heeft ze nog nooit een vraag gekregen.

Zelf probeert ze vooral de kwaliteit van leven te bewaken. "Hoe blijft de cliënt er mens bij?". In heel Nederland wordt tegenwoordig gewerkt vanuit de "normalisatie" gedachte. Mensen met een verstandelijke beperking moeten een zo normaal mogelijk leven kunnen leiden. Ze ziet dat breed in 'zorgland' de positie van geestelijke verzorgers onder druk staat. Dit komt deels door de secularisatie, maar ook door de normalisatiegedachte en marktwerking binnen de zorg en de bijgaande financiering.

Janneke geeft aan dat ze 20 uur werkt en haar werkgebied 1000 cliënten betreft. In het verleden was er een geestelijk verzorger van 40 uur, zijn werkgebied betrof 200 cliënten. Ze geeft aan dat de werkwijze van toen en nu niet te vergelijken is. Het persoonlijke contact dat pastores hadden met bewoners is verloren gegaan. Door het werven en ondersteunen van vrijwilligers en het onderhouden van contacten met kerken hebben cliënten de mogelijkheid om hun geloofsvragen daar te stellen. Dat daarvoor te weinig tijd is om dat goed te ontwikkelen, is iets wat zeker is.

Ook wanneer Janneke prioriteiten stelt, blijkt ze aan sommige taken niet toe te komen. Zo zijn er verschillende cliënten die naar een nieuwe locatie zijn verhuisd. In hun oude situatie namen ze deel aan kerkelijke activiteiten, in de nieuwe is nog niets ontwikkeld. Janneke ziet het als haar taak om de voorziening en daarmee de cliënten te ondersteunen in het aangaan van nieuwe contacten. Op Sintmaheerdt zijn veel (kerkelijke) vrijwilligers actief, sommige al 25 jaar. Janneke ziet dat De Zijlen door genoemde ontwikkelingen zich met name richt op 'levensvragen'.

Als ik analyseer welk beeld er volgens mij uit de interviews komt, dan blijkt dat Anna-marie optimistisch is over het beleid. Ze ziet de positie van de geestelijk verzorger sterk vanuit de tweede lijn en het Provinciaal Steunpunt Groningen 'aandacht voor levensvragen' als het antwoord voor het inhoud geven aan levens- en geloofsvragen. Als ik hoor wat Janneke benoemd, dan zie ik een geestelijk verzorger die worstelt met haar positie en met haar beschikbare tijd. Haar positie wil ze best op een positieve en creatieve wijze richting geven, maar de vragen die op haar afkomen maken dat ze vaak in een spagaat komt. Doordat het beleid (nog) niet goed van de grond komt, ontkomt ze niet aan de directe steun aan cliënten, medewerkers en vrijwilligers. Het ontbreekt haar aan middelen en mogelijkheden om hier serieus verandering in aan te brengen.

Ook zie ik dat het in het beleid omschreven gebruik van het Provinciaal Steunpunt Groningen onvoldoende van de grond komt. Janneke geeft daarbij aan dat zij vindt dat er vanuit De Zijlen veel te weinig gebruik wordt gemaakt. Cursussen worden minimaal afgenomen. Er wordt gezegd dat de dingen goed zijn geregeld, maar ze ziet en hoort ook dat het budget van locatiehoofden te vaak ontoereikend is om daadwerkelijk iets te doen. Daar komt nog bij dat er medewerkers zijn die niet van het bestaan van een geestelijk verzorger weten en dat sommige locaties nog nooit een vraag hebben gesteld. Dus de afstand is erg groot, en dus is de vraag terecht, of de stap naar een aandachtsfunctionaris per locatie op dit moment een reële kans van slagen heeft.

5.2 Beeld collega-instellingen

Om inzicht te krijgen in de zaken die de geestelijke verzorgers buiten De Zijlen bezig houden, heb ik een vragenlijst (zie Bijlage 6) ontwikkeld en die naar een aantal geestelijk verzorgers gestuurd (via de mail). Dit om te onderzoeken hoe buiten De Zijlen bij collega-instellingen gedacht en gewerkt wordt binnen het werkveld van de geestelijke verzorging. Als reactie op de vragen zijn de volgende kerntaken naar voren gekomen:

Uit de reacties kwam naar voren dat het ondersteunen van cliënten in persoonlijke gesprekken, in cursussen, in belevingsvieringen en d.m.v. kerkdiensten op het terrein nog steeds gezien wordt als een kerntaak. Daarnaast worden aan medewerkers cursussen gegeven, o.a. op het gebied van zingeving en levensvragen, ethiek, palliatieve zorg en verliesverwerking. Tevens worden teams ondersteund bij eigen casuïstiek (op consultbasis) en is er voor hen een vragenlijst 'geestelijk welbevinden' ontwikkeld om zicht te krijgen waar de cliënt behoefte aan heeft. Ik zie dat men contactmomenten (soms via mail of telefonisch) creëert en het directe contact met zowel cliënten als ook begeleiders als essentieel ervaart.

Als bijdrage in het beleid wordt het deelnemen aan werkgroepen genoemd. Men is o.a. betrokken bij het kernteam ethiek, visiedagen, Missie/visie-trajecten. Tevens wordt het ondersteunen en toerusten van vrijwilligers en het organiseren van themabijeenkomsten genoemd. Iemand ziet de functie vooral als pleitbezorger. Bij het kijken naar de voorzieningen en (financiële) middelen wordt aangegeven dat kijkend naar de grootte van de organisatie, er meer uren nodig zijn. Ik zie hierin dat de ondervraagden bezig zijn hun functie ook ten aanzien van het beleid gericht vorm en inhoud te geven.

Op de vraag of de kerken over het algemeen willen meewerken aan de integratie van de cliënten wordt positief geantwoord. Soms ontbreekt het aan tijd, geld of de juiste mensen op

de juiste plaatsen. Wel wordt het integreren van grote groepen cliënten als problematisch ervaren. Integratie lijkt vooral van de grond te komen voor cliënten die zich 'gemakkelijk aanpassen' in de dienst. Cliënten met een ernstig meervoudige beperking integreren moeilijk, omdat ze geluiden en bewegingen maken die storend kunnen zijn in een kerkdienst. De andere kant is dat veel van de vrijwilligers (en dan heb ik het over vervoervrijwilligers, kosters, organisten, viervrijwilligers) uit de kerken afkomstig zijn! Omgekeerde integratie... Ook hierin zie ik een zoeken naar het benutten van de mogelijkheden.

De kerntaken van een geestelijk verzorger werd door iemand als vier domeinen gezien, namelijk: ‘zingeving’, ‘identiteit’, ‘ethiek’, ‘levensbeschouwing’ (ZIEL). In elk domein kunnen drie klant(groepen) worden onderscheiden: - cliënt(systeem), - medewerker, - organisatie. Deze klanten kunnen direct of indirect worden bediend. Hierbij is de visie dus zowel 1e lijns, als ook 2e lijns. Het ondersteunen en begeleiden van teams bij ethiek en zingeving en het beantwoorden van vragen rondom geloof en leven van de cliënten zelf. Ook het voorgaan in vieringen op zondag en rondom sterven en andere cruciale momenten in het leven van cliënten. Tot slot werd aangegeven dat de taken zich vooral scharen onder de noemer 'er zijn'.

Ten aanzien van de tevredenheid rond de ontwikkelingen antwoordt men over het algemeen positief. De verschuiving naar tweedelijns werk vindt men erg belangrijk, met name wat de ethiek betreft. In cursussen worden mensen bewust van hun eigen handelen en van hun eigen manier van staan in het leven. Dit is nodig om cliënten respectvol en goed te kunnen bejegenen, tegelijk is dit een geweldig potentieel om de kwaliteit van het leven van de cliënten te stimuleren. Daarnaast vind men de persoonlijke contacten met cliënten voor een goede ondersteuning van de medewerkers essentieel. Bovendien is de geestelijk verzorger één van de weinige mensen die komt voor de cliënt als mens en niet voor de cliënt als cliënt, als bewoner of als iemand met een diagnose.

5.3 Algemeen beeld

Als ik deze informatie op een rijtje zet, dan zie ik dat de positie van de geestelijke verzorging, ook buiten De Zijlen nogal divers is. Ik zie een bepaalde worsteling tussen het inhoud geven vanuit de tweede lijn en de eerste lijn. De directe contacten met cliënten wordt als een essentieel onderdeel gezien. Ook is de factor tijd een aspect wat breed speelt. Duidelijk is dat er nog veel werk ligt op het gebied van zingeving en het vragen van aandacht daarvoor. Met name waar het de garantie van aandacht voor levens- en geloofsvragen betreft. Dit vraagt om een duidelijke positionering. Daarom wil ik tot slot onderzoeken hoe die positionering vanuit de theorie vorm kan krijgen. Hoe wordt de functie omschreven en hoe wordt de inhoud van de functie gezien. Dit onderzoek ik, omdat ik vind dat dit de positie van de geestelijk verzorger binnen De Zijlen kan versterken.

De beroepsstandaard voor de Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen[29] verstaat onder geestelijke verzorging: “de professionele en ambtshalve ondersteuning van en hulpverlening aan mensen bij de zingeving van hun bestaan, vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging en de professionele advisering betreffende ethische en/of levensbeschouwelijke aspecten in zorgverlening en beleidsvorming.”

Als het om de specifieke deskundigheid van de geestelijk verzorger gaat, dan wil ik Meininger[30] aanhalen. Hij schrijft dat geestelijk verzorgers een communicatieve individualiteit hoeden, als ze in partnerschap met betrokkenen steeds weer laten zien dat persoonlijk nabijheid en het opbouwen van vertrouwensrelaties bij uitstek vormen zijn, waarin de ander in zijn eigenheid tot zijn recht kan komen. Zij hebben geleerd in openheid te luisteren naar de noden en de vreugden van individuen. Geestelijk verzorgers erkennen enerzijds het belang

[29] Zie 'beroepsstandaard voor de Geestelijk verzorger in Zorginstellingen', VGVZ-cahiers 2, p. 13 e.v.
[30] Meininger, 2002, blz. 99

van een individuele zinbeleving. Tegelijkertijd hebben zij oog voor het belang van gezamenlijke maatschappelijke doelstellingen en morele idealen. Bovendien gaan zij er van uit dat gesprek daarover mogelijk en zinvol is. Zij spannen zich er actief voor in om dat gesprek op gang te brengen waar het stokt en het gaande te houden waar het in relativisme dreigt te verzanden.

Zij hebben een scherp oog voor de zegeningen, maar vooral ook voor de verwordingen van de functionele en instrumentele rationaliteit, zoals die zich in de zorgverlening in allerlei vormen voordoen. Daarin gaan geestelijk verzorgers behalve de zorgvragers met name ook de zorgverleners ter harte. Het groeien in het vermogen door de ander geraakt te worden en om responsief met de ander om te gaan, zijn facetten waarin de geestelijke verzorger een belangrijke bijdrage kan leveren. Het gaat hierin om een andere zijnsorde dan die van de overdracht van kennis.

De plaats die de geestelijke verzorging heeft wordt door Reliëf[31], een christelijke vereniging van zorgaanbieders, gezien als een integraal en onmisbaar deel van de totale zorgverlening. Hierin geven zij aandacht aan de lichamelijke, psycho-sociale en geestelijke aspecten van het mens zijn. Ook wil ik in dit verband noemen dat het onderzoekrapport 'Geestelijke verzorging verantwoord'[32] duidelijk maakt, dat de waarde van geestelijke verzorging tot uitdrukking komt als het wordt aangesloten op de relevante ontwikkelingen en tendensen in de organisatie. De geestelijke verzorging is hierin deel van het (kwaliteits)systeem.
Wanneer de geestelijk verzorger zichzelf en het vak zichtbaar weet te maken, wordt de bijdrage van hem als zeer zinvol en effectief ervaren. Zowel geestelijk verzorgers als bestuurders benoemen het belang van deze houding van de geestelijk verzorger. Uit het rapport komt naar voren dat van hen verwacht wordt dat zij kritisch meedenken over de visie op zorg en het beleid. Maar om succesvol te zijn doen zij dit vanuit het begrip voor de verschillende perspectieven en belangen die bestuurders en managers moeten hanteren.

Toch blijkt[33] ook dat er ondersteuners zijn die nauwelijks aandacht besteden aan hun eigen zingevingsvragen en derhalve ook voor de geestelijke verzorging van hun cliënten nauwelijks aandacht hebben. Tijd en geld willen ze daar niet aan uitgeven. De geestelijk verzorger heeft naast het ondersteunend en adviserend aanwezig zijn ook de uitdaging om de aandacht te vestigen op dit 'verzwegen' aspect van de kwaliteit van het bestaan.

Ik denk dat uit voorgaande blijkt, dat er een geweldige uitdaging zit in het vorm geven van de functie. Het is een beroep met inhoud en die veel toe kan voegen aan de zorg. Duidelijk is ook dat de positie en het uitoefenen van het vak niet algemeen vanzelfsprekend is. Er wordt verschillend naar de functie gekeken. Toch zie ik door mijn onderzoek, dat wanneer de geestelijk verzorger kan laten zien waar hij voor staat, er veel waardering is. Daarom wil ik dit deel afsluiten met uitspraken van geestelijk verzorgers zelf over de attitude die ze willen uitstralen[34]: "niet mopperig zijn; geen 'Calimero' houding; de toon zetten, blijmoedig zijn; voorbeeldfunctie zijn; niet bemoeien met dingen die je niet aangaan; geen oordeel vellen, maar vragen stellen; authentiek zijn."

Adviezen:
- ✓ ***creëer ruimte voor het realiseren van het beleid door het aansturen en inzetten van de 'aandachtsfunctionarissen';***
- ✓ ***laat (meer) zien waar de functie en het werk van de geestelijk verzorger voor staat;***
- ✓ ***stel vast waar nog leemtes liggen en bepaal hoe deze opgelost kunnen worden.***

[31] http://www.relief.nl/actueel.php
[32] Stichting Deo Volente 'Geestelijke verzorging verantwoord'. Rapport over de verantwoording van (de waarde van) geestelijke verzorging binnen de gezondheidszorg in Nederland, Den Haag 2008
[33] Werkdocument geestelijk verzorger VG, VGVZ, 2007
[34] Stichting Deo Volente 2008, blz. 34

6. Overige vragen

In dit hoofdstuk heb ik vier vragen bij elkaar gebracht. Ze raken de probleemstelling, maar zijn iets algemener van aard. Toch kan deze informatie de dienst geestelijk verzorging goed van dienst zijn in het verder te ontwikkelen van het beleid. Deze (sub)vragen betreffen:
6.1 In hoeverre zijn er landelijke initiatieven ontwikkeld die als leidraad kunnen dienen voor het verder ontwikkelen van het beleid?
6.2 Wat zijn de verplichtingen vanuit de AWBZ, voor De Zijlen, ten aanzien van het inhoud geven en bekostigen van activiteiten op het gebied van levens- en geloofsvragen?
6.3 Wat kan het steunpunt “Aandacht voor Levensvragen” in Groningen, betekenen in de participatie en integratie van de cliënten op het gebied van het beleid rond levens- en geloofsvragen?
6.4 Kunnen en willen de kerken meewerken aan de integratie van de cliënten?

6.1 Beeld landelijke initiatieven

In het kijken naar de landelijke initiatieven, dan is het mij duidelijk geworden dat er veel te vinden is (zie Bijlage 7). Ook heb ik gezien dat er al verschillende initiatieven worden benut. Zo is Janneke bestuurslid van de Stichting “kerken en mensen met een handicap” en voorzitter van de werkgroep Groningen. Daarnaast is ze voorzitter van commissie aangepaste kerkdiensten in het Westerkwartier. Deze commissie organiseert kerkdiensten “met speciale aandacht voor mensen met een verstandelijke beperking” in het Westerkwartier.

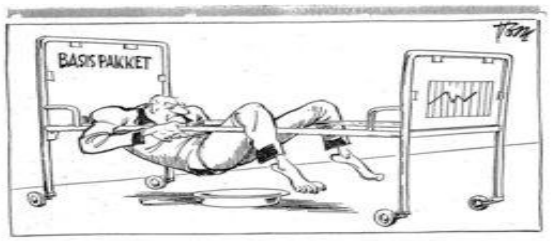
Anderzijds zijn er nog veel meer mogelijkheden te benutten die het beleid kunnen ondersteunen en de uitwerking daarvan verder kunnen ontwikkelen. Als voorbeeld wil ik het ‘ITSI’ noemen. Dit ‘Instituut voor Theologie en Sociale Integratie’, zet zich in voor een inclusieve samenleving waarin mensen met een beperking er gewoon bij horen. Het ITSI wil bevorderen dat mensen met een beperking hun eigen talent inbrengen en functies vervullen die sociaal waardevol zijn. Ze is hierin heel gericht bezig om vanuit het werkveld een brug te slaan naar de maatschappij.

Natuurlijk zijn er ook veel praktische tips te vinden om in de praktijk lekker bezig te gaan. Hiervoor heb ik vooral internet geraadpleegd. Ook ben ik via de literatuur op websites terecht gekomen. Ik heb ontdekt dat er eigenlijk ontzettend veel informatie te vinden is, die bij kan dragen tot het verder inhoud geven aan de levens- en geloofsvragen.

Advies: geef (via intranet) bekendheid aan de landelijke initiatieven en laat daarmee zien wat de mogelijkheden zijn.

6.2 Verplichtingen vanuit de AWBZ

In mijn zoektocht naar wat de verplichtingen vanuit de AWBZ voor De Zijlen zijn, heb ik ontdekt dat dit onderwerp vrij veel ‘technische’ aspecten kent. Er zijn verschillende partijen die t.a.v. deze verplichtingen een mening vertolken en daar richting aan moeten geven. Praktische formatie kun je vinden in Bijlage 8.

Artikel 3 van de Kwaliteitswet Zorginstellingen[35] zegt dat de zorgaanbieder er voor zorgt dat in de instelling geestelijke verzorging beschikbaar is, die zoveel mogelijk aansluit bij de

[35] http://www.st-ab.nl/wetten/0174_Kwaliteitswet_zorginstellingen.htm

godsdienst of levensovertuiging van de patiënten of cliënten. Dit artikel lijkt een garantie te zijn voor voldoende en goede geestelijke verzorging in ziekenhuizen, verzorgings- en verpleeghuizen en revalidatiecentra. Toch blijkt het beeld divers te zijn. In de ene zorgorganisatie wordt het belang van geestelijke verzorging voluit erkend en staat deze discipline op geen enkele wijze ter discussie. Binnen een andere zorgorganisatie wordt de bijdrage en waarde van de geestelijke verzorging betwijfeld en komt deze dienst al snel in beeld als er bezuinigd dient te worden.

Om een eigen stem te laten horen in die discussie en impulsen te geven die zo mogelijk deze positie te versterken, heeft de commissie geestelijke verzorging van Reliëf in 2006 een projectvoorstel ingediend bij de Stichting Deo Volente te Den Haag. Hieruit is het rapport 'Geestelijke verzorging verantwoord'[36] ontstaan.

Uit dit rapport blijkt dat recht op geestelijke verzorging (volgens de Kwaliteitswet) in principe geen enkele garantie is, dat deze ook geboden wordt. Integendeel: door (financiële) stelselwijzigingen zoals de Zorgverzekeringswet en de Wet Maatschappelijke Ondersteuning, zoals die 1 januari 2007 van kracht is geworden en de marktwerking in de gezondheidszorg, zoals door dit kabinet is geïntroduceerd, komt de functie geestelijke verzorging sterk onder druk te staan. In het onderzoek noemt men dat dit bijvoorbeeld is te constateren bij de introductie van de Diagnose Behandel Combinaties (DBC's) in de algemene ziekenhuizen.

Het College Van Zorgverzekeraars heeft vastgesteld wat men onder geestelijke verzorging moet verstaan (zie Bijlage 8). Daarbij is onderscheid gemaakt in de volgende elementen[37]:
1. *coping en zingeving* (leren omgaan met en het accepteren van ziekte en beperkingen)
2. *het bieden van een vrijplaats* (gesprekken onafhankelijk van enig instellingsbelang)
3. *het begeleiden bij religie en spiritualiteit*

Nagegaan moet worden of deze drie elementen (die via de AWBZ-functie 'verblijf' reeds gefinancierd zijn) ook van toepassing zouden moeten zijn in de extramurale zorg. Er zijn dus de nodige vragen en verschillen in inzicht. Duidelijk is, dat het aspect 'geestelijke verzorging' niet expliciet genoemd wordt in de ZZP's. Wel zijn er verschillende begrippen en uitdrukkingen in de omschrijving van het Zorgpakket (zie Bijlage 8), waarbij een verwijzing naar (een van de elementen van) de functie 'geestelijke verzorging' mogelijk is.
Enkele elementen die 'scoren' wil ik hier noemen, deze zijn: psychosociaal welbevinden; regievoering over het eigen leven; versterking van autonomie; vermaatschappelijking; etc.
Als op enige termijn de AWBZ opgenomen wordt in de Zorgverzekeringswet en de gevolgen van de invoering van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning duidelijk worden, zou de positie van de geestelijke verzorging ter discussie kunnen staan.

Ik denk dat de afdeling geestelijke verzorging van De Zijlen de uitdaging moet aangaan om duidelijk te maken waar ze voor staat. Daarbij is het belangrijk aan te sluiten bij de uitgangspunten die hierboven en in de Bijlage 8 verwoordt staan. Daar waar er nog onduidelijkheden zijn zou ik de dienst willen adviseren om een pro-actieve houding aan te nemen. Hierdoor wordt gezien waar de dienst geestelijke verzorging van De Zijlen voor staat en ze naar buiten toe een vuist kan maken in het verwoorden van haar positie.

Adviezen:
- ✓ ***sluit je als afdeling geestelijke verzorging aan bij de ruimte die de wetgever geeft;***
- ✓ ***laat zien hoe je hier inhoud aan geeft en stel je pro-actief op om vast te stellen hoe dit binnen De Zijlen verder vorm kan krijgen.***

[36] Stichting Deo Volente 'Geestelijke verzorging verantwoord'. Rapport over de verantwoording van (de waarde van) geestelijke verzorging binnen de gezondheidszorg in Nederland, Den Haag 2008
[37] Werkdocument geestelijk verzorger VG, VGVZ, 2007

6.3 Mogelijkheden Steunpunt “aandacht voor levensvragen”

De beleidsnotitie van De Zijlen laat zien dat er een duidelijke rol is weggelegd voor het Provinciaal Steunpunt Groningen “Aandacht voor Levensvragen”. Ik ben gaan kijken wat dit Steunpunt kan betekenen in de participatie en integratie van de cliënten op het gebied van het beleid rond levens- en geloofsvragen. Ook heb ik gekeken in hoeverre de verwachtingen van De Zijlen kloppen met de werkelijkheid. Ik heb dit onderzocht door middel van een interview met Annet Hogenesch (zie Bijlage 9) en door informatie vanuit de website.

Annet Hogenesch is als geestelijk verzorger verbonden aan het Steunpunt. Zij heeft de coördinatie over de activiteiten die worden uitgezet. Ze geeft aan dat het programma van het Steunpunt met name gericht is op het thema ‘levensvragen’. Ieder mens is uniek en heeft zijn eigen levensgeschiedenis. In de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking is aandacht voor levensvragen een voorwaarde voor een goede bejegening. Het draagt bij aan de kwaliteitsbewaking van de zorg.

Annet ziet de levensvragen, inclusief de geloofsvragen, als een onderdeel van het persoonlijk levensverhaal. In essentie gaat het om de vraag, ‘hoe blijft de cliënt er mens bij’. Immers ‘aandacht voor levensvragen’ betekent aandacht voor het persoonlijk/menselijk aspect van de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking.

Het Steunpunt biedt een scala van activiteiten aan. Zowel persoonsgebonden activiteiten als niet persoonsgebonden activiteiten. Het Steunpunt organiseert themabijeenkomsten om de levensthema’s bespreekbaar te maken. Zowel voor medewerkers alsook voor ouders/verwanten en voor cliënten. Volgens Annet kan het bij alle doelgroepen gaan om thema’s rondom doodgaan, verwerkingproblematiek, seksualiteit, versteviging en opkomen voor jezelf. Het Steunpunt heeft een mediatheek waarin een collectie te vinden is op het gebied van deze thema’s (zie Bijlage 9).

In het Steunpunt participeren naast De Zijlen ook andere instellingen, o.a. NOVO, Groningen; ‘s Heeren Loo Opmaat, Bedum; Sprank Noord, Bedum; Humanitas DMH regio Noord Hoogeveen; MEE-Groningen; Verstandelijk Gehandicapten BelangenPlatform Groningen. Iedere organisatie heeft zijn eigen levensbeschouwelijke achtergrond en zijn eigen vragen. De activiteiten van het steunpunt zijn in de eerste plaats gericht op vragen van bovengenoemde instellingen. Hier waren tot nu toe geen kosten aan verbonden.

Maar de koers van het Steunpunt is aan het veranderen. Het proces van verzelfstandiging is ingezet. Sinds 1 april 2009 wordt voor de meeste activiteiten een bijdrage gevraagd. Annet geeft aan dat deze nieuwe koers nog de nodige vragen oproept. Wordt er in de toekomst voldoende aandacht gegeven aan levensvragen of sneeuwen ze langzaam onder. Wordt het steunpunt nog wel gevraagd en blijft er voldoende ruimte en budget over om specifieke projecten en cursussen op te zetten. Hoe stel je dit veilig en hoe borg je dit. Kortom in hoeverre is deze verzelfstandiging levensvatbaar.

Annet is er van overtuigd dat het steunpunt een goed instrument is om de levens- en geloofsvragen aandacht te kunnen geven. Ze is nog steeds heel erg enthousiast over de mogelijkheden. De trajecten die hebben gelopen of nog lopen worden vaak goed ervaren. Het Steunpunt maakt sinds een aantal jaren gebruik van freelance medewerkers. Deze medewerkers zijn geschoold door de medewerkers van het Steunpunt en kunnen op verschillende plaatsen ingezet kunnen worden.

Als ik kijk naar dat wat het steunpunt biedt, dan zie ik een diversiteit aan mogelijkheden die zeker aansluiten bij het beleid van De Zijlen. Ik zie qua visie dat het Steunpunt ontstaan is door toedoen van De Zijlen. Ik zie dat het Steunpunt op maat dingen wil aanbieden. Daarin

komt de wijze waarop dat gebeurt als integer en deskundig over. Annet laat zien dat ze mee wil bewegen en het als een uitdaging ziet om thema's rond levens- en geloofsvragen op een laagdrempelige wijze aan te bieden. Hierin sluit zij goed aan op de beleidsnotitie.

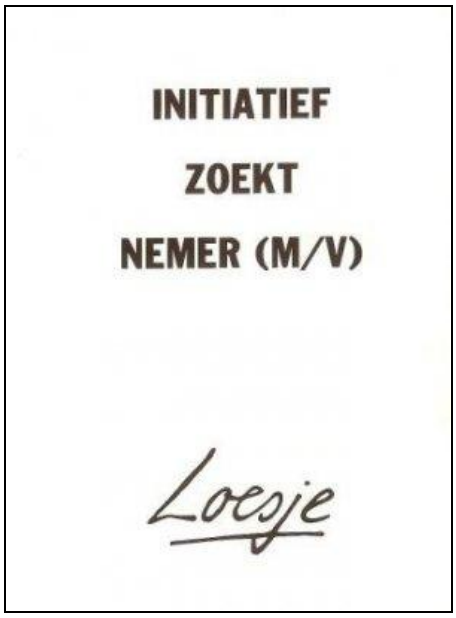
Wel wil ik in dit verband de vraag stellen op welke manier het Steunpunt haar aanbod op een aantrekkelijk wijze zichtbaar kan maken. Lukt het het steunpunt om zichzelf te 'verkopen', is er voldoende basis om daarin concurrerend en uitnodigend op te treden. Welke middelen kan ze daarvoor gebruiken en hoe komt ze binnen bij de participerende partijen.

En is er bij het management binnen De Zijlen wel genoeg draagvlak voor het afnemen van de aangeboden diensten. Worden thema's rond levens- en geloofsvragen wel als voldoende actueel gezien of is het een hobby van enkelingen en staat de realiteit van elke dag centraal. Een match tussen deze vragen zijn nodig voor het welslagen van de samenwerking. Daarbij zou ik tot slot de vraag willen stellen waarom het cursusaanbod (of een deel daarvan) van het Steunpunt niet geïntegreerd aangeboden wordt met het interne cursusaanbod van De Zijlen.

De Zijlen geeft in haar beleidsnotitie[38] aan dat het een speerpunt is om, met het oog op communicatie over en begeleiding van zin- en geloofsvragen en ethische vragen van mensen met een verstandelijke beperking, in samenwerking met het Steunpunt Aandacht voor Levensvragen een aanbod van training en vorming te ontwikkelen, Daarnaast worden er afspraken gemaakt en vind er afstemming plaats met het steunpunt over de wijze waarop, over en weer, diensten worden afgenomen. Hierin lijkt voldoende basis te liggen om de positie van het Steunpunt te borgen en veilig te stellen.

Adviezen:

- ✓ ***versterk de positie van het Steunpunt door het scholingsaanbod voor medewerkers geïntegreerd met dat van De Zijlen aan te bieden;***
- ✓ ***geef vorm aan het beleid (speerpunt) door een structureel overleg met het Steunpunt te organiseren, zodat de communicatie over levens- en geloofsvragen zich verder kan ontwikkelen.***

[38] Beleid: Geestelijke Verzorging 2008, blz. 10

6.4 Integratie binnen de kerken

Op de vraag of de kerken kunnen en willen meewerken aan de integratie van de cliënten is in het voorgaande onderzoek al een positief antwoord gegeven. Toch spelen er diverse aspecten die de integratie doen stagneren. In mijn onderzoek heb ik gekeken naar praktijkvoorbeelden die laten zien wat mogelijk is. Tegelijk heb ik gekeken welke belemmeringen er zijn bij dit thema.

Wybe Dijk beschrijft in 'De Ronde Kerk'[39] dat er nauwelijks sprake is van geformaliseerde samenwerking tussen instellingen en kerken. Hij ziet dat de contacten vooral kleinschalig verlopen. Instellingen openen woonvormen en kerken reageren daarop in de richting van de woonvorm en niet richting de instelling. Instellingen formuleren beleid, bijv. met betrekking op de geestelijke verzorging en baseren zich daarbij op een grote capaciteit en welwillendheid, die voor het oprapen zou liggen bij de lokale kerken, zonder daarover met enige kerkelijke vertegenwoordiger van gedachte te hebben gewisseld. Dit laat volgens mij zien dat het niet vanzelfsprekend is om tot een goede afstemming te komen.

Wel is de bereidheid om samen te werken groot, ook in het Groningse. Op de website van SGGD, 'Samen Geloven? Gewoon doen!, is een interview te lezen van Anco Tol, predikant in Leek en Janneke Poel. Anco noemt in dit interview dat door het inschakelen van gemeenteleden met een beperking er in zijn gemeente De Hoeksteen veel mogelijk is geworden. Ook neemt men zaken van elkaar over, zo is er dit jaar het thema 'Levensboeken' opgenomen in het winterprogramma. Vanuit Vorming en Toerusting is een werkgroep begonnen met het aanleggen van levensboeken. Het aantal aangepaste diensten in de regio wil men dan ook veranderen in zeven diensten met de titel: 'Samen Geloven? Gewoon Doen!'.

In het bisdom Groningen/Leeuwarden haalt Mgr. Dr. G.J.N. De Korte in een artikel[40] een moeder van een gehandicapt kind aan die eens zei: "Een kerk zonder gehandicapten is een gehandicapte kerk". In dit artikel noemt De Korte dat Verstandelijk gehandicapten de kerk een spiegel voor houdt. Zij tonen in alle openheid hun kwetsbaarheid en broosheid. Bij hen geen maskers en dubbelzinnigheid. Mensen met een verstandelijke beperking relativeren competitie en prestatie, evenals het primaat van de rede. Tegen die achtergrond moeten wij blijven werken aan een inclusieve geloofsgemeenschap.

Toch blijkt de aansluiting niet vanzelfsprekend te verlopen. Mgr. De Korte schrijft dat het pastoraat voor mensen met een verstandelijke beperking vanuit de kerk veel gebruik maakt van het woord. Hij ziet dat dit zijn beperkingen heeft. Andere vormen van communicatie, zoals muziek, beweging en drama, zijn nodig. Naast gebrek aan kennis is er veelal ook verlegenheid en onhandigheid. Menigeen schrikt van een verstandelijke beperking. Niet zelden worden verstandelijk gehandicapten ook vandaag nog op afstand gehouden of zelfs als moderne melaatsen behandeld.

Wynette Schouten[41] vraagt zich af of het wel terecht is om het initiatief van integratie bij de kerk neer te leggen. Haar ervaring is dat de meeste kerkmensen zich niet persoonlijk

[39] Dijk, Drs. W.J., 'De ronde kerk', over mensen met een verstandelijke beperking tussen instelling en kerk. Onderzoek in opdracht van Kerkinactie / Beraadsgroep Diaconaat en Zorg i.s.m. Stichting Philadelphia Zorg, 's Heerenloo Zorggroep en Reliëf. 2004.
[40] http://www.bisdomgroningenleeuwarden.nl/?O=166&Page=2
[41] Schouten, Wynette, 'En ziet een stem', geloofscommunicatie met verstandelijk gehandicapten, afstudeerscriptie GPW/DTO, 2007.

aangesproken voelen als er een beroep op hen wordt gedaan. Mensen vinden het moeilijk contact te leggen en hebben niet het idee dat ze er wat mee bereiken. Wynette beschrijft haar ervaring vooral vanuit de kerkbezoekers die lichaamsgebonden of associatief zichzelf en de wereld ervaren en geeft in haar scriptie een dertiental zinvolle adviezen (zie Bijlage 10)

Ik zie in mijn onderzoek dat de bereidheid tot samenwerking aanwezig is. In zijn onderzoek laat Dijk dat duidelijk zien. Zonder gehandicapten, zonder ouderen, zonder … is een gemeente niet compleet. Ze komt er in de wereld rond voor uit dat ze kerk is (Ronde Kerk), dat ze het nodige met Christus heeft en dat de medemens haar dus zeer ter harte gaat. Ze is open, want ze bestaat uit medemensen. Deze aspecten vormen een basis om op te bouwen. Dijk laat in zijn rapport veel voorbeelden zien waarin de integratie zichtbaar is geworden.

Met de uitgave van 'Zo Gewoon Mogelijk'[42] houdt Johan Smit een warm pleidooi om als geloofsgemeenschap werk te maken van inclusie. Hij geeft uitleg en tips over het vorm en inhoud geven aan de totale communicatie. Door zijn uitleg hoopt hij dat de communicatie in de praktijk van de geloofsgemeenschap beter vorm en inhoud krijgt. In zijn boek maakt hij duidelijk dat de kerkdienst daarvoor niet totaal 'aangepast' hoeft te worden. Wel is het essentieel om oog en aandacht te hebben voor mensen met een verstandelijke beperking, al is het 'maar' voor een kort moment.

Johan sluit elk hoofdstuk af met een tip die de inclusie van mensen met een verstandelijke beperking kan bevorderen (zie Bijlage 10). Deze tips zijn geschreven voor de kerken, maar de vraag van Wynette geldt ook voor De Zijlen, in hoeverre is het terecht om daar het initiatief neer te leggen. De Zijlen zal zich ook moeten inspannen om de integratie handen en voeten te geven. Zij zal vanuit de geloofsvragen van de cliënten bruggen moeten slaan.

Ik wil afsluiten met enkele tips uit 'Zo Gewoon Mogelijk', die de kerk, maar ook De Zijlen kan helpen hier vorm aan te geven.
Tip 1: Richt een 'Gideonsbende' op en laat deze groep (enkele mensen uit de kerk en De Zijlen) binnen de geloofsgemeenschap verkennen wat ervoor nodig is om gewone activiteiten inclusief te maken. **Tip 4:** Kijk eens naar de meest gebruikelijke manier van communiceren binnen de geloofsgemeenschap en binnen De Zijlen. Welke ruimte is er voor meer totale communicatie. **Tip 5:** Laat mensen met een verstandelijke beperking delen in de sociaal waardevolle rollen van de geloofsgemeenschap. **Tip 7:** Zorg voor inhoud en spiritualiteit, maar vergeet de koffie en gezelligheid niet. **Tip 10:** Zet de vrijwilligers die zich inzetten voor de inclusie eens in het zonnetje. Het bevestigt het werk van hun hoofd en hart en handen.

Adviezen:
- ✓ ***benut de tips van o.a. Johan Smit en blijf bruggen slaan naar de kerken;***
- ✓ ***realiseer dat 'aangepaste activiteiten' (kerkdiensten) nodig blijven en kijk op welke manier deze vorm kunnen krijgen.***

[42] Smit, Johan, 'Zo gewoon mogelijk'; Tien theologische tips voor inclusie. Instituut voor Theologie en Sociale Integratie, Utrecht.

Bronnen

Literatuurlijst

- Brongers, Piet, 'Wie kan in mijn schoenen staan', aandacht voor levensvragen voor ouders en verwanten van mensen met een verstandelijke beperking, 2e druk Uitgeverij Kok, Kampen 2003.

- Dijk, Drs. W.J., 'De ronde kerk', over mensen met een verstandelijke beperking tussen instelling en kerk. Onderzoek in opdracht van Kerkinactie / Beraadsgroep Diaconaat en Zorg i.s.m. Stichting Philadelphia Zorg, 's Heerenloo Zorggroep en Reliëf. 2004.

- Doolaard, Jaap (red.), 'Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging', geheel herziene editie Uitgeverij Kok, Kampen 2006.

- Klik, Maandblad voor de verstandelijk gehandicaptenzorg, thema 'Samen geloven', 38e jaargang nummer 3, maart 2009.

- Meininger, Herman P., 'Zorgen met zin'. Ethische beschouwingen over zorg voor mensen met een verstandelijke beperking, Uitgeverij SWP, Amsterdam 2002.

- Meininger, Herman P.(red.), 'Van en voor allen'. Wegwijzers naar een inclusieve geloofsgemeenschap met mensen die een verstandelijke beperking hebben, uitgeverij Meinema, Zoetermeer 2004.

- Migchelbrink, Ferdie, 'Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn', 9e druk Uitgeverij SWP, Amsterdam 2004.

- Schouten, Wynette, 'En ziet een stem', geloofscommunicatie met verstandelijk gehandicapten, afstudeerscriptie GPW/DTO, 2007.

- Smit, Johan, 'Zo gewoon mogelijk'; Tien theologische tips voor inclusie. Instituut voor Theologie en Sociale Integratie, Utrecht.

- Smit, Johan, 'Tot de kern komen'; De kunst van het pastorale gesprek, 2e druk Uitgeverij Kok, Kampen 2007.

- Stichting Deo Volente 'Geestelijke verzorging verantwoord'. Rapport over de verantwoording van (de waarde van) geestelijke verzorging binnen de gezondheidszorg in Nederland, Den Haag 2008

- Stichting Philadelphia, 'Levensbeschouwelijk ondersteunen'; Handreiking voor zorgkundigen van de Stichting Philadelphia Zorg om mensen met een verstandelijk handicap levensbeschouwelijk te ondersteunen, Nunspeet 2004.

- Timmer-Huigens, Dorothea, 'Mogelijkheden voor verstandelijk gehandicapten', Een weg naar vreugde beleven, 4e druk Elsevier/De Tijdstroom, Maarssen 1998.

Websites

- ‘De lof der onvolmaaktheid’, Rietman Anthonij, een bezinningssite. Deze site wil een bijdrage leveren aan een theologisch-ethische reflectie op het leven van verstandelijke gehandicapten, met speciale aandacht voor mensbeeld, ethiek, lichamelijkheid, zingeving, antropologie en de opvattingen van Dietrich Bonhoeffer, Johannes Calvijn, Jet Isarin, Herman Meininger, Hans Reinders, Paul Sporken, Paul van Tongeren e.a. http://home.filternet.nl/~fn003273/ldo/

- ‘Samen Geloven? Gewoon doen!’. Het landelijk platform voor mensen met een verstandelijke beperking en de kerken. http://www.sggd.nl/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1

- ‘ITSI’, ‘Instituut voor Theologie en Sociale Integratie’, dit instituut zet zich in voor een inclusieve samenleving waarin mensen met een beperking er gewoon bij horen. Het ITSI wil bevorderen dat mensen met een beperking hun eigen talent inbrengen en functies vervullen die sociaal waardevol zijn. http://www.itsi.nl/index.php?categoryid=1

- ‘Reliëf’, Christelijke vereniging van zorgaanbieders, doel is om te helpen om de ethische, levensbeschouwelijke en spirituele dimensies van zorg een vaste plek te geven, in zorgvisies, in beleidsdocumenten en in de dagelijkse zorgpraktijk. Reliëf creëert zo een omgeving waarin mensen met hart en ziel zorg kunnen geven én ontvangen. http://www.relief.nl/wzw_missie.php

- ‘Cupertino’ (ook kwartaalblad), katholiek centrum voor levensbeschouwing en ethiek in de zorg, Stichting Cupertino ziet het als haar missie om de aandacht voor mensen met een verstandelijke beperking brandend te houden. Aandacht op het terrein van zingeving, levensbeschouwing en ethiek. http://www.cupertino.nl/index.php

- “Ik en de samenleving” een website van de LFB (landelijke federatie belangenvereniging Onderling Sterk). Doel is om mensen met een verstandelijke beperking sterker te maken, ze te ontwikkelen en ze leren om zoveel mogelijk zelf te doen. Hierdoor ontstaat meer kwaliteit van leven. Iedereen wint als we het samen gaan doen in de samenleving. Iedereen met zijn eigen persoonlijkheid. Niemand mag buitengesloten worden. Handicap zit in de samenleving. http://www.ikendesamenleving.nl/

- De kwaliteitswet zorginstellingen, gevonden op de website van Stichting AB. Deze website is bedoeld om op het gebied van met name socialezekerheidsrecht gratis rechtshulp te bieden door rechtzoekenden middels de geboden informatie in staat te stellen zelf het toepasselijk recht te vinden. http://www.st-ab.nl/wetten/0174_Kwaliteitswet_zorginstellingen.htm

Bijlage 1: Uitslag enquête.

Enquête met als onderwerp: Effectiviteit geestelijke verzorging De Zijlen – Tolbert.
Onderzoeker: Albert Bakker
Startdatum: 4 juni 2009
Einddatum: 30 juni 2009
Totaal aantal deelnemers: 92

Uitslag enquête 'Effectiviteit geestelijke verzorging'
Regio's: Westerkwartier / Kind & Gezin
Aantal deelnemers: 50

1.Cliënten met een verstandelijke beperking zijn op zoek naar 'wat het leven de moeite waard maakt'.
- 2,0 % Nee
- 46,0 % Soms
- 28,0 % Regelmatig
- 16,0 % Vaak
- 6,0 % Heel vaak
- 2,0 % Voortdurend

2.Mensen met een verstandelijke beperking zijn voor het stellen en verstaan van hun zingevings- en geloofsvragen sterk afhankelijk van de mensen in hun directe omgeving.
- 0,0 % Nee
- 16,0 % Soms
- 18,0 % Regelmatig
- 26,0 % Vaak
- 28,0 % Heel vaak
- 12,0 % Voortdurend

3.Ook cliënten die niets met de kerk te maken hebben moeten een aantal malen in hun leven naar de kerk om zo te kunnen kiezen of het wel of niet iets voor hen is.
- 24,0 % Ja
- 76,0 % Nee

4.Binnen onze locatie gaan we respectvol om met de eigen levensbeschouwing van de cliënt.
- 0,0 % Nee
- 0,0 % Soms
- 4,0 % Regelmatig
- 14,0 % Vaak
- 24,0 % Heel vaak
- 58,0 % Voortdurend

5.Gesprekken met ouders/verwanten rond thema's waarbij geloof en of levensbeschouwing een belangrijke rol spelen vinden plaats.
- 14,0 % Nee
- 66,0 % Soms
- 6,0 % Regelmatig
- 6,0 % Vaak
- 4,0 % Heel vaak
- 4,0 % Voortdurend

6.Het persoonlijk plan waarborgt de aandacht voor levensvragen.
- 94,0 % Ja
- 6,0 % Nee

7.De medewerkers van deze locatie geven vorm en inhoud aan de identiteit, samen met de cliënten en hun familie.

4,0 % Nee
18,0 % Soms
28,0 % Regelmatig
20,0 % Vaak
24,0 % Heel vaak
6,0 % Voortdurend

8.Het zou een goede ontwikkeling zijn om binnen iedere locatie van De Zijlen iemand als 'aandachtsfunctionaris' voor geloofs- en levensvragen aan te wijzen.

54,0 % Ja
46,0 % Nee

9.Binnen De Zijlen wordt de behoefte aan zingeving en geloof als een belangrijk uitgangspunt gezien.

18,0 % Nee
26,0 % Soms
28,0 % Regelmatig
22,0 % Vaak
6,0 % Heel vaak
0,0 % Voortdurend

10.Het is een goede ontwikkeling dat er binnen De Zijlen een beweging plaatsvond van aandacht voor kerkelijke activiteiten naar die voor specifieke levens- en geloofsvragen.

90,0 % Ja
10,0 % Nee

11.Binnen De Zijlen is er voldoende ondersteuning aan begeleiders om zingevings- en geloofsvragen van cliënten te verstaan.

16,0 % Nee
36,0 % Soms
16,0 % Regelmatig
20,0 % Vaak
8,0 % Heel vaak
4,0 % Voortdurend

12.De Dienst Geestelijke Verzorging is verantwoordelijk voor het regelmatig stellen van zingevingsvragen.

18,0 % Nee
24,0 % Soms
30,0 % Regelmatig
22,0 % Vaak
0,0 % Heel vaak
6,0 % Voortdurend

13.De geestelijk verzorger vindt haar verankering in de visie en missie van De Zijlen.

82,0 % Ja
18,0 % Nee

14.De geestelijk verzorger tracht in alle fasen van het bestaan van de cliënt mee te zoeken naar zijn zingeving.

14,0 % Nee
28,0 % Soms
30,0 % Regelmatig
20,0 % Vaak
4,0 % Heel vaak
4,0 % Voortdurend

15.Ik weet voor welke vragen ik bij de geestelijk verzorger terecht kan.

74,0 % Ja
26,0 % Nee

16.De geestelijk verzorger van De Zijlen is vooral een 'soort' dominee en iemand die uitvaarten leidt.

34,0 % Ja
66,0 % Nee

17.Op locatieniveau biedt de geestelijk verzorger ondersteuning bij vragen met betrekking tot 'een eigen kleur' van de betreffende woonplek.

30,0 % Nee
48,0 % Soms
12,0 % Regelmatig
8,0 % Vaak
2,0 % Heel vaak
0,0 % Voortdurend

18.Het is een goede ontwikkeling dat de geestelijke verzorging zich beweegt van een specifiek christelijke oriëntatie naar een algemenere, gericht op levensvragen.

92,0 % Ja
8,0 % Nee

19.Mensen met een verstandelijke beperking nemen volwaardig deel aan de plaatselijke geloofsgemeenschap.

10,0 % Nee
36,0 % Soms
16,0 % Regelmatig
18,0 % Vaak
6,0 % Heel vaak
14,0 % Voortdurend

20.De welwillendheid om mensen met een verstandelijke beperking binnen de kerk de aan hen toekomende plek te geven is groot.

6,0 % Nee
26,0 % Soms
28,0 % Regelmatig
20,0 % Vaak
14,0 % Heel vaak
6,0 % Voortdurend

21.Het organiseren van aangepaste diensten ten behoeve van cliënten is zinvol en sluit aan bij de behoefte.

92,0 % Ja
8,0 % Nee

22.Het aanbod van het Provinciaal Steunpunt Groningen 'Aandacht voor Levensvragen' sluit goed aan in de begeleiding van de zin- en geloofsvragen.

12,0 % Nee
32,0 % Soms
30,0 % Regelmatig
22,0 % Vaak
2,0 % Heel vaak
2,0 % Voortdurend

23.Het vormgeven en het ontwikkelen van activiteiten ten behoeve van de eigen beleving en zingeving van een bijzondere groep cliënten is blijvend nodig.

88,0 % Ja
12,0 % Nee

Uitslag enquête ‘Effectiviteit geestelijke verzorging’
Regio: Sintmaheerdt
Aantal deelnemers: 20

1.Cliënten met een verstandelijke beperking zijn op zoek naar 'wat het leven de moeite waard maakt'.

5,0 % Nee
40,0 % Soms
15,0 % Regelmatig
15,0 % Vaak
5,0 % Heel vaak
20,0 % Voortdurend

2.Mensen met een verstandelijke beperking zijn voor het stellen en verstaan van hun zingevings- en geloofsvragen sterk afhankelijk van de mensen in hun directe omgeving.

5,0 % Nee
15,0 % Soms
10,0 % Regelmatig
25,0 % Vaak
20,0 % Heel vaak
25,0 % Voortdurend

3.Ook cliënten die niets met de kerk te maken hebben moeten een aantal malen in hun leven naar de kerk om zo te kunnen kiezen of het wel of niet iets voor hen is.

25,0 % Ja
75,0 % Nee

4.Binnen onze locatie gaan we respectvol om met de eigen levensbeschouwing van de cliënt.

0,0 % Nee
10,0 % Soms
10,0 % Regelmatig
35,0 % Vaak
20,0 % Heel vaak
25,0 % Voortdurend

5.Gesprekken met ouders/verwanten rond thema's waarbij geloof en of levensbeschouwing een belangrijke rol spelen vinden plaats.

20,0 % Nee
50,0 % Soms
10,0 % Regelmatig
15,0 % Vaak
5,0 % Heel vaak
0,0 % Voortdurend

6.Het persoonlijk plan waarborgt de aandacht voor levensvragen.

75,0 % Ja
25,0 % Nee

7.De medewerkers van deze locatie geven vorm en inhoud aan de identiteit, samen met de cliënten en hun familie.

5,0 % Nee
30,0 % Soms
30,0 % Regelmatig
15,0 % Vaak
10,0 % Heel vaak
10,0 % Voortdurend

8.Het zou een goede ontwikkeling zijn om binnen iedere locatie van De Zijlen iemand als 'aandachtsfunctionaris' voor geloofs- en levensvragen aan te wijzen.

65,0 % Ja
35,0 % Nee

9.Binnen De Zijlen wordt de behoefte aan zingeving en geloof als een belangrijk uitgangspunt gezien.

5,0 % Nee
30,0 % Soms
25,0 % Regelmatig
15,0 % Vaak
15,0 % Heel vaak
10,0 % Voortdurend

10.Het is een goede ontwikkeling dat er binnen De Zijlen een beweging plaatsvond van aandacht voor kerkelijke activiteiten naar die voor specifieke levens- en geloofsvragen.

95,0 % Ja
5,0 % Nee

11.Binnen De Zijlen is er voldoende ondersteuning aan begeleiders om zingevings- en geloofsvragen van cliënten te verstaan.

10,0 % Nee
45,0 % Soms
35,0 % Regelmatig
5,0 % Vaak
5,0 % Heel vaak
0,0 % Voortdurend

12.De Dienst Geestelijke Verzorging is verantwoordelijk voor het regelmatig stellen van zingevingsvragen.

35,0 % Nee
45,0 % Soms
0,0 % Regelmatig
15,0 % Vaak
0,0 % Heel vaak
5,0 % Voortdurend

13.De geestelijk verzorger vindt haar verankering in de visie en missie van De Zijlen.

80,0 % Ja
20,0 % Nee

14.De geestelijk verzorger tracht in alle fasen van het bestaan van de cliënt mee te zoeken naar zijn zingeving.

15,0 % Nee
45,0 % Soms
20,0 % Regelmatig
10,0 % Vaak
5,0 % Heel vaak
5,0 % Voortdurend

15.Ik weet voor welke vragen ik bij de geestelijk verzorger terecht kan.

85,0 % Ja
15,0 % Nee

16.De geestelijk verzorger van De Zijlen is vooral een 'soort' dominee en iemand die uitvaarten leidt.

25,0 % Ja
75,0 % Nee

17.Op locatieniveau biedt de geestelijk verzorger ondersteuning bij vragen met betrekking tot 'een eigen kleur' van de betreffende woonplek.

50,0 % Nee
20,0 % Soms
30,0 % Regelmatig
0,0 % Vaak
0,0 % Heel vaak
0,0 % Voortdurend

18.Het is een goede ontwikkeling dat de geestelijke verzorging zich beweegt van een specifiek christelijke oriëntatie naar een algemenere, gericht op levensvragen.

100,0 % Ja
0,0 % Nee

19.Mensen met een verstandelijke beperking nemen volwaardig deel aan de plaatselijke geloofsgemeenschap.

15,0 % Nee
45,0 % Soms
25,0 % Regelmatig
5,0 % Vaak
5,0 % Heel vaak
5,0 % Voortdurend

20.De welwillendheid om mensen met een verstandelijke beperking binnen de kerk de aan hen toekomende plek te geven is groot.

5,0 % Nee
40,0 % Soms
30,0 % Regelmatig
20,0 % Vaak
0,0 % Heel vaak
5,0 % Voortdurend

21.Het organiseren van aangepaste diensten ten behoeve van cliënten is zinvol en sluit aan bij de behoefte.

100,0 % Ja
0,0 % Nee

22.Het aanbod van het Provinciaal Steunpunt Groningen 'Aandacht voor Levensvragen' sluit goed aan in de begeleiding van de zin- en geloofsvragen.

5,0 % Nee
30,0 % Soms
40,0 % Regelmatig
10,0 % Vaak
10,0 % Heel vaak
5,0 % Voortdurend

23.Het vormgeven en het ontwikkelen van activiteiten ten behoeve van de eigen beleving en zingeving van een bijzondere groep cliënten is blijvend nodig.

95,0 % Ja
5,0 % Nee

Uitslag enquête 'Effectiviteit geestelijke verzorging'
Regio: Stad en Ommelanden
Aantal deelnemers: 22

1.Cliënten met een verstandelijke beperking zijn op zoek naar 'wat het leven de moeite waard maakt'.

0,0 % Nee
31,8 % Soms
45,5 % Regelmatig
13,6 % Vaak
4,5 % Heel vaak
4,5 % Voortdurend

2.Mensen met een verstandelijke beperking zijn voor het stellen en verstaan van hun zingevings- en geloofsvragen sterk afhankelijk van de mensen in hun directe omgeving.

4,5 % Nee
0,0 % Soms
18,2 % Regelmatig
40,9 % Vaak
31,8 % Heel vaak
4,5 % Voortdurend

3.Ook cliënten die niets met de kerk te maken hebben moeten een aantal malen in hun leven naar de kerk om zo te kunnen kiezen of het wel of niet iets voor hen is.

13,6 % Ja
86,4 % Nee

4.Binnen onze locatie gaan we respectvol om met de eigen levensbeschouwing van de cliënt.

0,0 % Nee
0,0 % Soms
13,6 % Regelmatig
22,7 % Vaak
9,1 % Heel vaak
54,5 % Voortdurend

5.Gesprekken met ouders/verwanten rond thema's waarbij geloof en of levensbeschouwing een belangrijke rol spelen vinden plaats.

4,5 % Nee
72,7 % Soms
18,2 % Regelmatig
4,5 % Vaak
0,0 % Heel vaak
0,0 % Voortdurend

6.Het persoonlijk plan waarborgt de aandacht voor levensvragen.

81,8 % Ja
18,2 % Nee

7.De medewerkers van deze locatie geven vorm en inhoud aan de identiteit, samen met de cliënten en hun familie.

0,0 % Nee
13,6 % Soms
9,1 % Regelmatig
40,9 % Vaak
18,2 % Heel vaak
18,2 % Voortdurend

8.Het zou een goede ontwikkeling zijn om binnen iedere locatie van De Zijlen iemand als 'aandachtsfunctionaris' voor geloofs- en levensvragen aan te wijzen.

59,1 % Ja
40,9 % Nee

9.Binnen De Zijlen wordt de behoefte aan zingeving en geloof als een belangrijk uitgangspunt gezien.

18,2 % Nee
31,8 % Soms
31,8 % Regelmatig
18,2 % Vaak
0,0 % Heel vaak
0,0 % Voortdurend

10.Het is een goede ontwikkeling dat er binnen De Zijlen een beweging plaatsvond van aandacht voor kerkelijke activiteiten naar die voor specifieke levens- en geloofsvragen.

86,4 % Ja
13,6 % Nee

11.Binnen De Zijlen is er voldoende ondersteuning aan begeleiders om zingevings- en geloofsvragen van cliënten te verstaan.

22,7 % Nee
27,3 % Soms
22,7 % Regelmatig
13,6 % Vaak
4,5 % Heel vaak
9,1 % Voortdurend

12.De Dienst Geestelijke Verzorging is verantwoordelijk voor het regelmatig stellen van zingevingsvragen.

31,8 % Nee
18,2 % Soms
22,7 % Regelmatig
22,7 % Vaak
0,0 % Heel vaak
4,5 % Voortdurend

13.De geestelijk verzorger vindt haar verankering in de visie en missie van De Zijlen.

95,5 % Ja
4,5 % Nee

14.De geestelijk verzorger tracht in alle fasen van het bestaan van de cliënt mee te zoeken naar zijn zingeving. 13,6 % Nee
27,3 % Soms
27,3 % Regelmatig
13,6 % Vaak
9,1 % Heel vaak
9,1 % Voortdurend

15.Ik weet voor welke vragen ik bij de geestelijk verzorger terecht kan.
81,8 % Ja
18,2 % Nee

16.De geestelijk verzorger van De Zijlen is vooral een 'soort' dominee en iemand die uitvaarten leidt.
27,3 % Ja
72,7 % Nee

17.Op locatieniveau biedt de geestelijk verzorger ondersteuning bij vragen met betrekking tot 'een eigen kleur' van de betreffende woonplek.
40,9 % Nee
40,9 % Soms
9,1 % Regelmatig
0,0 % Vaak
4,5 % Heel vaak
4,5 % Voortdurend

18.Het is een goede ontwikkeling dat de geestelijke verzorging zich beweegt van een specifiek christelijke oriëntatie naar een algemenere, gericht op levensvragen.
90,9 % Ja
9,1 % Nee

19.Mensen met een verstandelijke beperking nemen volwaardig deel aan de plaatselijke geloofsgemeenschap.
4,5 % Nee
22,7 % Soms
27,3 % Regelmatig
22,7 % Vaak
4,5 % Heel vaak
18,2 % Voortdurend

20.De welwillendheid om mensen met een verstandelijke beperking binnen de kerk de aan hen toekomende plek te geven is groot.
4,5 % Nee
31,8 % Soms
27,3 % Regelmatig
18,2 % Vaak
4,5 % Heel vaak
13,6 % Voortdurend

21.Het organiseren van aangepaste diensten ten behoeve van cliënten is zinvol en sluit aan bij de behoefte.
81,8 % Ja
18,2 % Nee

22.Het aanbod van het Provinciaal Steunpunt Groningen 'Aandacht voor Levensvragen' sluit goed aan in de begeleiding van de zin- en geloofsvragen.
4,5 % Nee
27,3 % Soms
36,4 % Regelmatig
27,3 % Vaak
0,0 % Heel vaak
4,5 % Voortdurend

23.Het vormgeven en het ontwikkelen van activiteiten ten behoeve van de eigen beleving en zingeving van een bijzondere groep cliënten is blijvend nodig.
95,5 % Ja
4,5 % Nee

Bijlage 2: Handleiding Persoonlijk Plan.

HANDLEIDING PERSOONLIJK PLAN; Algemeen

Levensvragen

- Wat is voor jou belangrijk in het leven?
- Welke mogelijkheden tot zelf kiezen/beslissen heb je (keuze van relaties, van woon- en werkplek, beheer van eigen geld etc)?
- Heb je wensen en gedachten over hoe dingen geregeld moet worden als je overlijdt?

HANDLEIDING PERSOONLIJK PLAN; Kind & Gezin

Functioneren t.a.v. levensbeschouwing

- Speelt geloof een bepaalde rol in het leven van dit kind / gezin? Hoe geeft het daar uiting aan?
- Hoe gaat het kind / gezin om met levensvragen?

HANDLEIDING PERSOONLIJK PLAN; Met uitgebreid beeld

LEVENSVRAGEN

- Ben je gelovig opgevoed?
- Speelt geloof nu een bepaalde rol in je leven?
- Hoe geef je daar uiting aan?
- Wat betekent dit alles voor jou?
- Ben je daar tevreden over of zou je het anders willen?
- Heb je hier vragen over of zou je hierbij ondersteuning willen?
- Heb je een levensboek waarin te vinden is wie je bent en wat voor jou belangrijk is in het leven?
- Wat heb je meegemaakt als het om overlijden gaat?
- Weet je wat er allemaal gebeurt als iemand overleden is?
- Ben je wel eens bij een begrafenis of een crematie geweest? Wat vond je moeilijk?
- Heb je zelf nagedacht of beschreven hoe het zou moeten gaan als jij later zou overlijden? Weet je wat je zou willen?
- Is er een vragenlijst ingevuld met je ouders over hun wensen en gedachten? Deze is op te vragen bij het Provinciaal Steunpunt Groningen, Aandacht voor levensvragen.
- Waar zou je ondersteuning bij willen hebben om op een goede manier vertrouwd te worden met afscheid en overlijden?
- Welke mogelijkheden tot zelf kiezen/beslissen heb je? Denk aan de kleding die je elke dag aantrekt, wat je elke dag eet, maar ook hoe laat je wilt eten en met welke mensen je omgaat, wie er op je kamer mag komen, hoe laat je naar bed gaat, openen van je post, gebruik van telefoon, bezoek ontvangen, beschikken over eigen geld, de inrichting van je eigen leefruimte, wat je die dag gaat doen, aan welke vrijetijdsactiviteiten je deelneemt, hoe laat je thuiskomt, de keuze van je vakantiebestemming, enz.
- Welke dingen zijn voor jou belangrijk om zelf in te kunnen kiezen?
- Welke keuzes vind je moeilijk om in je eentje te maken? Wie mag jou daar in adviseren?
- Heb je speciale voorkeuren die echt bij jou horen? Wat is typerend voor jou?
- Wat is er voor nodig om je vaker over meer dingen zelf te laten beslissen?
- Hoe kunnen anderen meer rekening houden met jouw voorkeuren en belangen?
- Heb je wensen of ideeën over je toekomst met betrekking tot wonen, werken of dagbesteding, persoonlijke relaties, deelname aan de samenleving, uitbreiding van vaardigheden?
- Zijn er andere dingen die je graag zou willen?

Bijlage 3: Belang Levensboeken.

Bij het belang voor een levensboek kan het volgende onderscheid worden gemaakt[43]:
a. Voor de betrokkene zelf
Levensverhalen hebben allereerst betekenis voor de betrokkene zelf. Waar cognitieve functies beperkt zijn, zoals bij mensen met een verstandelijke beperking, kunnen levensverhalen helpen de herinnering levend te houden. Met name levensboeken, die vaak in beheer zijn van de betrokkene zelf, kunnen helpen het zelfbesef, de eigenwaarde en identiteit te versterken.

Het levensverhaal kan ook helpen om bepaalde gebeurtenissen beter te verwerken, eigen verlangens onder woorden te brengen en daarover met anderen in gesprek te gaan. Levensverhalen zijn ook van belang om deze mens te zien als een mens-in-relatie, die betekenis heeft voor anderen en omgekeerd en door die betekenisvolle relaties is geworden tot wie hij nu is. Het levensverhaal of levensboek is nooit een doel op zichzelf, maar een middel tot communicatie en ontmoeting.

b. Voor anderen
Het werken met levensverhalen kan ook betekenis hebben voor anderen die met de betrokkene een ontmoeting willen aangaan. Als er werkelijke luisterbereidheid is, is dat niet alleen van belang voor de verteller zelf, omdat hij zichzelf al vertellend beter verstaat, maar kan ook belangrijk worden voor de luisteraar. Vanuit de dialoog kun je door het levensverhaal geraakt worden. Je kunt je in het verhaal herkennen, je persoonlijk aangesproken weten en ook uitgenodigd om jouw levensverhaal te vertellen en dat in de ontmoeting te betrekken. Geduld en mededogen nemen toe.

c. Voor zorgverleners
Werken met levensverhalen betekent ook dat er ondanks voortdurende wisseling van zorgverleners een zeker waarborg is voor continuïteit in de zorgverlening. Datgene wat werkelijk voor een mens met een verstandelijk beperking van belang is, kan worden vastgehouden. Werken met levensverhalen kan je rol als zorgverlener verhelderen en maakt duidelijk welke gevolgen je houding en handelen voor de ander kunnen hebben. Het kan kritisch duidelijk maken dat zorg verlenen niet allereerst het uitvoeren van handelvoorschriften is, maar vooral een ontmoeting zou moeten zijn van gelijkwaardige mensen, die bereid zijn elkaars levensverhaal te delen en hun houding daarop af te stemmen.

d. Voor naasten van verstandelijk gehandicapten
Een mens met een verstandelijke beperking loopt het risico steeds meer allen te komen staan, als zijn familie, vrienden en buren het moeilijk vinden om contact te blijven houden. Het gevolg kan zijn, dat hij in een groot geestelijk, sociaal en maatschappelijk isolement terechtkomt. Ook bij degene die genormaliseerd wonen, maar bij wie integratie toch niet echt slaagt, kan een groot isolement ontstaan. Het levensverhaal kan mensen dan uitnodigen en stimuleren om met hun omgeving in contact te blijven en om de ontmoeting te verdiepen en voor zichzelf zinvol te maken. Communicatie met behulp van een levensverhaal kan een handvat zijn om de kloof van het dreigende isolement te helpen overbruggen. Maar het kan tegelijk helpen in het verwerkingsproces van het moeten loslaten van het kind, broer of zus en de verandering van rollen die dit met zich meebrengt.

[43] Meininger, Herman P.(red.), 2004. Blz. 161

Bijlage 4: Ervaringsordeningen.

Dorothea Timmers-Huigens beschrijft de verschillende ordeningsfases als volgt[44]:
1. Lichaamsgebonden zichzelf en de wereld ervaren en ordenen;
2. Associatief zichzelf en de wereld ervaren en ordenen;
3. Structurerend zichzelf en de wereld ervaren en ordenen;
4. Vormgevend zichzelf en de wereld ervaren en ordenen.

Bij de *lichaamsgebonden ervaringsordening* zal beleving dichtbij, vanuit het lichamelijke contact moeten plaatsvinden. Hoewel er geen sprake is van bewuste en aanwijsbare godsdienstige beleving weten velen, dat vertellen over God of bidden wel degelijk een effect kan teweegbrengen.

Bij de *associatieve ervaringsordening* is het belangrijk om vooral te denken aan vaste rituele vormen zodat er sprake is van herkenbare gewoonten en vaste punten. Dat er een religieuze snaar wordt geraakt blijkt soms uit een glimlach, het enthousiasme waarmee aan de rituelen wordt meegedaan en de echtheid van de emotie waarmee het gepaard gaat.

Bij de *structurerende ervaringsordening* kunnen gevoelens die bij de activiteiten horen onder woorden worden gebracht of begrepen worden wanneer een ander die verwoord. De verhalen gaan meer betekenis krijgen dan alleen het verhaal als verhaal. Symbolen roepen niet alleen associatieve, maar ook begripsmatige gevoelens op. Er is sprake van wederkerigheid in de contacten. Meevoelen, meebeleven kan besproken, of creatief geuit worden.

Bij de *vormgevende ervaringsordening* is het belangrijk dat de cliënt hun beleving op een creatieve wijze kan uitten. Bijvoorbeeld door het maken van een tekening. Veel verstandelijk gehandicapten kennen (religieuze) liederen waar ze aan gehecht zijn. Samen naar speciale programma's met muziek te luisteren, kan een vorm van 'gebed' zijn. In hun spontaniteit tegenover geloofsinhoud zijn de verstandelijk gehandicapten vaak een stuk verder dan de 'gewone' gelovige.

Ina Nusselder sluit aan bij de ordening van Dorothea, zij schrijft[45]:
- Mensen die *zeer ernstig* verstandelijk gehandicapt zijn, beleven de wereld vanuit het concrete zintuiglijk ervaarbare. Alleen wat ze zien, ruiken, proeven, voelen en horen bestaat voor hen.
- Mensen met een *ernstige* verstandelijke beperking kijken naar de wereld vanuit hun eigen perspectief. Ze kunnen wel onderscheid maken tussen zichzelf en anderen, maar zien toch zichzelf als het middelpunt van de wereld. Sfeer, beleving, ontmoeting en herhaling zijn voor hen erg belangrijk.
- Mensen met een *matige* verstandelijke beperking hebben meer inzicht in bepaalde structuren, zoals het kunnen overzien van tijd en inzicht in familiestructuren en andere sociale structuren. Het begripsvermogen en de mogelijkheid zich in taal uit te drukken is groter. Er is meer verbale communicatie mogelijk.
- Mensen met een *lichte* verstandelijke beperking kunnen voor een belangrijk deel zelf vormgeven aan zichzelf en hun omgeving. Ze ervaren en ordenen de wereld vanuit hun eigen behoeften en mogelijkheden en op basis van de sociale regels en normen die ze zich in de loop der jaren eigen hebben gemaakt. Er is een toenemend inzicht in tijd en andere structuren.

[44] Timmer-Huigens, Dorothea, 1998, blz. 42
[45] Meininger, Herman P.(red.), 2004, blz. 122

Bijlage 5: Verslag interviews.

Interview Anne-marie Bakker sectorhoofd zorgondersteuning. 3 juni 2009

Op de vraag wat de verplichtingen vanuit de AWBZ, voor De Zijlen zijn, ten aanzien van het inhoud geven en bekostigen van activiteiten op het gebied van levens- en geloofsvragen geeft Anne-marie aan dat de AWBZ ruimte geeft om als instelling zelf keuzes te maken. De financiering vindt daarbij plaats op grond van de ZZP's. Piet Brongers de voormalig geestelijk verzorger van De Zijlen heeft daar onderzoek naar gedaan en uitgezocht op welke terreinen de geestelijke verzorging een rol behoort te spelen. Het blijkt dat het vooral gaat om de psychosociale kant van de handicap (zie hoofdstuk 8). Een werkdocument van de VGVZ geeft daarin de nodige informatie[46].

Anne-marie is positief over de betekenis van het Provinciaal Steunpunt Groningen 'Aandacht voor Levensvragen'. Het Steunpunt heeft een neutrale positie en kan veel betekenen in de participatie en integratie van de cliënten op het gebied van het beleid rond levens- en geloofsvragen. De Zijlen heeft er bewust voor gekozen om het Provinciaal Steunpunt mee op te richten. Ze ziet zichzelf daarbij in de rol als 'aandeelhouder'. Het Steunpunt bedient diverse stichtingen van verschillend pluimage. Ze heeft de opdracht om zichzelf over twee jaar te bedruipen. Haar inkomen wordt dan verkregen door dat wat de organisaties en dus ook door dat wat De Zijlen afneemt. Een belangrijk onderdeel van het Steunpunt is het aanbieden van cursussen over levens- en geloofszaken.

De geestelijk verzorger binnen De Zijlen ziet Anne-marie als een vakinhoudelijke professional, die een aanjaagfunctie heeft om aandacht voor levensvragen in de organisatie te begeleiden, dan wel te stimuleren c.q. te vergroten. Daarin zouden aandachtsfunctionarissen, die vooral affiniteit met levensthema's en ook ethiek hebben binnen teams, een belangrijke rol kunnen hebben. Voor dit geheel is in 2008 beleid binnen De Zijlen vastgesteld. De organisatievorm sluit hier op aan. Een belangrijk onderdeel daarvan is de kenniskring ethiek. Aanvullend daarop is er een periodiek overleg, dit overleg gaat over ethische kwesties waarop een antwoord noodzakelijk is en vindt plaats in aanwezigheid van een externe ethicus (vacature).

De geestelijk verzorger ondersteunt verder processen rond thema's als stervensprocessen e.d. Verder richt zij zich op de sociale participatie van de kerken. Door de betrokkenheid van de kerken te vergroten zal de integratie binnen de kerken worden bevorderd. Daarnaast stimuleert en ontwikkeld de geestelijk verzorger gespreksgroepen als een 'praatje bij de koffie'. De ruimte qua tijd en middelen van de geestelijke verzorger is beperkt. Daarom is de ontwikkeling van de aandachtsfunctionaris per locatie een belangrijke stap. De aandachtsfunctionaris is een (persoonlijk)begeleider die als werker in de praktijk oog heeft voor de levens- en geloofsvragen.
Anne-marie haar droom is dat op deze manier het beleid zich verder doorontwikkeld (bottom-up). Zo kent De Zijlen ook contactpersonen voor vrijwilligers. Door het zo te ontwikkelen zal er oog zijn voor levens- en geloofszaken. Tevens wordt het draagvlak vergroot.

Interview Janneke Poel, geestelijk verzorger. 8 juni 2009

Het werkterrein van Janneke ligt op de levens- en geloofsvragen van cliënten, maar ook op het terrein van ethische kwesties. Tevens vervult ze een brugfunctie naar de kerken. Ze ziet dat breed in 'zorgland' de positie van geestelijke verzorgers onder druk staat. Dit komt deels door de secularisatie, maar ook door de normalisatiegedachte en marktwerking binnen de zorg en de bijgaande financiering. Janneke ziet zichzelf als een luis in de pels van De Zijlen. Ze ziet het als een uitdaging om zaken te signaleren en aan te kaarten. Tevens wil ze op een positieve en creatieve wijze richting geven aan het beleid rond levens- en geloofszaken.

[46] Werkdocument geestelijk verzorger VG, VGVZ, 2007

Janneke geeft aan dat ze 20 uur werkt en haar werkgebied 1000 cliënten betreft. In het verleden was er een geestelijk verzorger van 40 uur, zijn werkgebied betrof 200 cliënten. Ze geeft aan dat de werkwijze van toen en nu niet te vergelijken is. Het persoonlijke contact dat pastores hadden met bewoners is verloren gegaan. Door het werven en ondersteunen van vrijwilligers en het onderhouden van contacten met kerken hebben cliënten de mogelijkheid om hun geloofsvragen te stellen. Dat daarvoor te weinig tijd is om dat goed te ontwikkelen, is iets wat zeker is. Daarnaast is ze gericht op het ontwikkelen en versterken van de deskundigheid van de (persoonlijk) begeleiders in het horen van levens- en geloofsvragen. Ze werkt dus in principe vanuit de tweede lijn. Vragen die ook bij haar komen, hebben te maken met morele dilemma's. Haar advies wordt gevraagd in situaties waarin bijv. cliënten door hun gedrag in aanraking komen met politie.

Janneke haar werkterrein is Zijlenbreed. Ze merkt dat sommige medewerkers niet van het bestaan van een geestelijk verzorger weten. Van sommige locaties heeft ze nog nooit een vraag gekregen. Zelf probeert ze vooral de kwaliteit van leven te bewaken. "Hoe blijft de cliënt er mens bij?". In heel Nederland wordt tegenwoordig gewerkt vanuit de "normalisatie" gedachte. Mensen met een verstandelijke beperking moeten een zo normaal mogelijk leven kunnen leiden. Dit heeft ook gevolgen voor het werk van de geestelijke verzorging. Momenteel speelt de vraag of bij het overlijden van een cliënt een geestelijk verzorger betrokken moet zijn. In samenspraak met locatiehoofden denkt Janneke na over het opzetten van een poule van mensen die betrokken kunnen worden bij het overlijden van een cliënt. Janneke geeft aan dat ze zoals het noemt 'enkele bordjes heeft moeten laten vallen". Zo heeft ze bepaalde activiteiten, bijvoorbeeld de kerstviering, laten vallen. Deze had grote waarde, maar kon niet op dezelfde wijze doorgang vinden.

Ook wanneer Janneke prioriteiten stelt, blijkt ze aan sommige taken niet toe te komen. Zo zijn er verschillende cliënten die naar een nieuwe locatie zijn verhuisd. In hun oude situatie namen ze deel aan kerkelijke activiteiten, in de nieuwe is nog niets ontwikkeld. Janneke ziet het als haar taak om de voorziening en daarmee de cliënten te ondersteunen in het aangaan van nieuwe contacten. Op Sintmaheerdt zijn veel (kerkelijke) vrijwilligers actief, sommige al 25 jaar. Janneke is bestuurslid van de Stichting "kerken en mensen met een handicap" en voorzitter van de werkgroep Groningen. Deze stichting probeert op provinciaal en landelijk niveau contact te leggen met kerken (bijv. rondom de studie theologie waar tijdens colleges ook aandacht moet zijn voor het gemeentelid met een verstandelijke beperking). Daarnaast is ze voorzitter van commissie aangepaste kerkdiensten in het Westerkwartier. Deze commissie organiseert kerkdiensten "met speciale aandacht voor mensen met een verstandelijke beperking" in het Westerkwartier.

Janneke ziet dat De Zijlen door genoemde ontwikkelingen zich met name richt op 'levensvragen'. Het persoonlijk plan is de basis die een zorgwaardig bestaan moet garanderen. Het gaat er om de cliënt een menslievend bestaan te geven.
Het Provinciaal Steunpunt Groningen 'aandacht voor levensvragen' is opgericht om medewerkers te scholen op vragen rond levens- en geloofsvragen. Janneke geeft aan dat zij vindt dat er vanuit De Zijlen veel te weinig gebruik wordt gemaakt. Cursussen worden minimaal afgenomen. Er wordt gezegd dat de dingen goed zijn geregeld, maar ze ziet en hoort ook dat het budget van locatiehoofden te vaak ontoereikend is om daadwerkelijk iets met de mogelijkheden van het Steunpunt te doen.

Bijlage 6: Vragen rond het beleid van de geestelijke verzorging.

Vragen rond het beleid van de geestelijke verzorging binnen de zorg van mensen met een verstandelijke beperking

Afstudeerproject van Albert Bakker binnen De Zijlen.

- Welke mogelijkheden worden door jou benut bij het ondersteunen van cliënten als het gaat om de invulling van levens- en geloofsvragen?

- Op welke manier ondersteun je medewerkers in het vinden van antwoorden op vragen die zij tegenkomen in het ondersteunen van de cliënt daarbij?

- Welke bijdrage lever je als Geestelijk verzorger bij het realiseren van het beleid?

- Heb je voldoende voorzieningen en (financiële) middelen om het afgesproken beleid uit te kunnen voeren?

- In hoeverre benut je landelijke initiatieven voor het verder ontwikkelen van het beleid? Van welke initiatieven maak je gebruik?

- Willen de kerken over het algemeen meewerken aan de integratie van de cliënten? Welke aandachtspunten kom je daarin tegen?

- Wat zijn volgens jou de kerntaken van een Geestelijk verzorger?

- Ben je tevreden met de ontwikkelingen rond de positie van Geestelijk verzorger?

- Ruimte voor aanvullende informatie en/of opmerkingen.

Bijlage 7: Overzicht landelijke initiatieven.

Het overzicht van de gevonden informatie ziet er als volgt uit:

‘Samen Geloven? Gewoon doen!’, het landelijk platform voor mensen met een verstandelijke beperking en de kerken. In 2000 is dit platform opgericht, er werken mensen met een protestantse en katholieke achtergrond samen. De droom van ‘SGGD’ is dat geloofsgemeenschappen hun gemeenschap zo vorm geven dat mensen met een verstandelijke beperking ‘gewoon’ mee kunnen doen en erbij horen. Het platform werkt vanuit de visie dat binnen de christelijke gemeenschap, als lichaam van Jezus Christus, ieder mens welkom is. SGGD wil geloofsgemeenschappen stimuleren en ondersteunen die deze visie delen en een inclusieve gemeenschap willen zijn. Hun website is: http://www.sggd.nl/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1

‘ITSI’, ‘Instituut voor Theologie en Sociale Integratie’, dit instituut zet zich in voor een inclusieve samenleving waarin mensen met een beperking er gewoon bij horen. Het ITSI wil bevorderen dat mensen met een beperking hun eigen talent inbrengen en functies vervullen die sociaal waardevol zijn. Het ITSI wil in eerste instantie de positie versterken van mensen met een verstandelijke beperking. Maar ook andere mensen met een beperking kunnen op het ITSI rekenen. Het ITSI richt zich op de kerken en andere geloofsgemeenschappen in Nederland. Geloofsgemeenschappen vervullen lokaal een voortrekkersrol bij het realiseren van inclusie. Het ITSI helpt locale geloofsgemeenschappen om meer deskundigheid te verwerven op het gebied van de ondersteuning van mensen met een beperking. Het ITSI is een kennisinstituut. Het wil zijn doelen realiseren door het geven van onderwijs en het verrichten van onderzoek rondom vraagstukken van sociale integratie en inclusie. Het ITSI zoekt daarvoor het gesprek met de landelijke organisaties van de geloofsgemeenschappen, met theologische opleidingen en met andere organisaties die zich inzetten voor inclusie. Zie: http://www.itsi.nl/index.php?categoryid=1

‘Reliëf’ wil zorg tot bloei laten komen, het is een christelijke vereniging van 250 zorgaanbieders. Zorg draait volgens deze vereniging in de kern om relaties, om mensen die iets voor elkaar betekenen. Ze helpt zorginstellingen daarom een omgeving te creëren waarin mensen tot hun recht komen. Dat doen ze op verschillende manieren. Ze helpen om de ethische, levensbeschouwelijke en spirituele dimensies van zorg een vaste plek te geven, in zorgvisies, in beleidsdocumenten en in de dagelijkse zorgpraktijk. Tevens stimuleert de vereniging de aandacht voor de vraag en het verhaal van mensen die zorg behoeven. Reliëf creëert zo een omgeving waarin mensen met hart en ziel zorg kunnen geven én ontvangen. Hun informatie is te vinden op: http://www.relief.nl/wzw_missie.php

Stichting **‘Cupertino’** is van oorsprong een katholiek centrum voor levensbeschouwing en ethiek in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking. De stichting ziet het als haar missie om de aandacht voor mensen met een verstandelijke beperking brandend te houden. Aandacht voor wat hen bezig houdt, aandacht voor hun levensvragen en ook aandacht voor hun behoefte aan geborgenheid. Stichting Cupertino wil deze missie realiseren door werkers, verwanten en vrijwilligers in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking te ondersteunen op het terrein van zingeving, levensbeschouwing en ethiek. Eén van de middelen is een informatief, vanuit een christelijke levensvisie geschreven tijdschrift. Voor de website zie: http://www.cupertino.nl/index.php

‘De lof der onvolmaaktheid’ is een bezinningssite van Anthonij Rietman. Deze site wil een bijdrage leveren aan een theologisch-ethische reflectie op het leven van verstandelijke gehandicapten. Daarbij heeft ze speciale aandacht voor mensbeeld, ethiek, lichamelijkheid, zingeving en antropologie. Tevens wordt er ruimte gegeven voor de opvattingen van Dietrich Bonhoeffer, Johannes Calvijn, Jet Isarin, Herman Meininger, Hans Reinders, Paul Sporken, Paul van Tongeren e.a. De informatie is te vinden op: http://home.filternet.nl/~fn003273/ldo/

‘Ik en de samenleving’ is een website van de LFB (landelijke federatie belangenvereniging Onderling Sterk). Doel is om mensen met een verstandelijke beperking sterker te maken, ze te ontwikkelen en ze leren om zoveel mogelijk zelf te doen. Hierdoor ontstaat meer kwaliteit van leven. Iedereen wint als we het samen gaan doen in de samenleving. Iedereen met zijn eigen persoonlijkheid. Niemand mag buitengesloten worden. Volgens de belangenvereniging zit de handicap in de samenleving. Verdere info: http://www.ikendesamenleving.nl/

Een geweldig uitgebreide **‘literatuurlijst’** en overige suggesties voor het inhoud geven van levens- en geloofsvragen is te vinden op: http://www.arduin.nl/pastoraal/GV26.htm
Op deze Website is veel informatie voorhanden vanuit de onderstaande indeling:
I. ……BIJBELS- BIJBELVERHALEN
II. ……CATECHESE
III. ……..LEVENSVRAGEN EN LEVENSBOEK
IV. ……. LITURGIE
V. …….. NIEUWE TIJDSDENKEN
VI. ……. OUDERS
VII. …… ROUWVERWERKING
VIII. ….. SNOEZELVIERINGEN
VIIII. …. MUZIEK, BEWEGING EN DRAMA
X. ……..OVERIGE AAN TE BEVELEN LITERATUUR

Ook **‘ZetNet’** kent een geweldige uitgebreide lijst met externe links. Deze informatie wordt gepresenteerd vanuit de volgende rubrieken:
- Speciaal aanbevolen
- Belangenverenigingen en organisaties
- Woonvormen en voorzieningen
- Produkten van mensen zelf
- Algemene gezondheidszorg
- Buitenlandse pagina's

Voor dit geselecteerd aanbod van websites zie: http://www.zetnet.nl/zetnet3/links.php3

Bijlage 8: Informatie rond AWBZ verplichtingen.

Kwaliteitswet Zorginstellingen.

Artikel 3 van de Kwaliteitswet Zorginstellingen[47] schrijft:
"De zorgaanbieder organiseert de zorgverlening op zodanige wijze, voorziet de instelling zowel kwalitatief als kwantitatief zodanig van personeel en materieel, en draagt zorg voor een zodanige verantwoordelijkheidstoedeling, dat een en ander leidt of redelijkerwijs moet leiden tot een verantwoorde zorg. Hierbij betrekt hij de resultaten van overleg tussen zorgaanbieders, zorgverzekeraars en patiënten/consumentenorganisaties. Voor zover het betreft zorgverlening die verblijf van de patiënt of cliënt in de instelling gedurende tenminste het etmaal met zich brengt, draagt de zorgaanbieder er tevens zorg voor dat in de instelling geestelijke verzorging beschikbaar is, die zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de patiënten of cliënten"

College Van Zorgverzekeraars.
Onder het verstaan van de geestelijke verzorging heeft het College Van Zorgverzekeraars de volgende elementen[48]: vastgesteld:

1. *coping en zingeving* (leren omgaan met en het accepteren van ziekte en beperkingen)
2. *het bieden van een vrijplaats* (gesprekken onafhankelijk van enig instellingsbelang)
3. *het begeleiden bij religie en spiritualiteit*

1. *'coping en zingeving'.* Volgens de uitvoeringstoets valt dit element, als onderdeel van de eerstelijns psychologie, met ingang van 1 januari 2007, onder de verzekerde zorg, ten laste van de ZVW en eventueel als activerende begeleiding in het kader van de AWBZ.

2. '*het bieden van een vrijplaats'.* Naar het oordeel van de CVZ zal het element van het bieden van een vrijplaats ook bij de extramurale zorg in aanmerking moeten komen voor financiering. Dit zal echter nog expliciet vastgesteld moeten worden.

3. *'het begeleiden bij religie en zingeving'*. Het CVZ vindt, dat anders dan bij de intramurale zorg dit element thuishoort bij een kerk- of levensbeschouwelijk genootschap en derhalve niet expliciet gefinancierd hoeft te worden. De beroepsvereniging van de geestelijke verzorgers (VGVZ) verschilt hierin van mening en zal hiertegen bezwaar maken.

Inhoud ZorgZwaartePakket:
In zijn algemeenheid komen, binnen het Zorgpakket (ZZP's), de volgende begrippen en uitdrukkingen in aanmerking voor het 'scoren' van elementen van geestelijke verzorging:

-Psychosociaal welbevinden (ZZP1VG, ZZP2VG; ZZP3VG; ZZP4VG; ZZP1LVG)
-Perceptie van zichzelf (ZZP1VG; ZZP3VG; ZZP7VG)
-Regievoering over het eigen leven (ZZP2VG; ZZP3VG; ZZP4VG)
-Versterking van autonomie (ZZP2LVG; ZZP3LVG; ZZP4LVG; ZZP5LVG)
-Begeleiding bij achteruitgang (ZZP5VG; ZZP7VG)
-Psychogeriatrische problematiek (ZZP5VG; ZZP7VG)
-Onderhouden van contacten en relaties (ZZP1 SGLVG)
-Vermaatschappelijking (ZZP1VG; ZZP2VG; ZZP6VG; ZZP1LVG; ZZP2LVG; ZZP3LVG; ZZP4LVG; ZZP5LVG)
-Stimuleren van deelname aan maatschappelijk leven/sociaal netwerk (waarin bijv. een kerkgenootschap een functie kan hebben): (ZZP3VG; ZZP4VG; ZZP2LVG; ZZP3LVG; ZZP4LVG; ZZP5LVG; ZZP1 SGLVG)
-Seksuele opvoeding (m.n. bespreekbaarheid en waarden en normen) (ZZP2LVG; ZZP3LVG; ZZP4LVG; ZZP5LVG)

[47] http://www.st-ab.nl/wetten/0174_Kwaliteitswet_zorginstellingen.htm
[48] Werkdocument geestelijk verzorger VG, VGVZ, 2007

Bijlage 9: Informatie Provinciaal Steunpunt Groningen.

Interview Annet Hogenesch, geestelijk verzorger Provinciaal Steunpunt. 30 juni 2009
Annet Hogenesch is als geestelijk verzorger verbonden aan het Steunpunt. Zij heeft de coördinatie over in de activiteiten die worden uitgezet. Ze geeft aan dat het programma van het Steunpunt met name gericht is op het thema 'levensvragen'. Ieder mens is uniek en heeft zijn eigen levensgeschiedenis. Levensvragen zijn, volgens Annet, vragen die geformuleerd kunnen worden als vragen over de waarde, betekenis en zijn van wat iemand in het leven overkomt. Het aspect levensvragen is wezenlijk voor de uniciteit van ieder mens. Het behoort tot het persoonlijk aspect van het leven, het beleven en zingeven. In de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking is aandacht voor levensvragen een voorwaarde voor een goede bejegening. Het draagt bij aan de kwaliteitsbewaking van de zorg.

Annet ziet de levensvragen, inclusief de geloofsvragen, als een onderdeel van het persoonlijk levensverhaal. In de praktijk van de zorg sneeuwt de aandacht voor dit aspect gemakkelijk onder, het is minder tastbaar dan praktische zaken, ze verwijst daarbij naar de beleidsnotitie Provinciaal Steunpunt Groningen 'aandacht voor levensvragen. Volgens Annet gaat het in essentie om de vraag, 'hoe blijft de cliënt er mens bij'. Immers 'aandacht voor levensvragen' betekent aandacht voor het persoonlijk/menselijk aspect van de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking.

Het Steunpunt biedt een scala van activiteiten aan. Zowel persoonsgebonden activiteiten als niet persoonsgebonden activiteiten. Het zwaarte punt ligt voornamelijk op tweedelijns activiteiten. Er worden trainingen en (bij)scholingen gegeven. Het Steunpunt organiseert thema bijeenkomsten om de levensthema's bespreekbaar te maken. Zowel voor medewerkers alsook voor ouders/verwanten. Tevens zijn er cursussen, themabijeenkomsten en gespreksgroepen voor de cliënten ontwikkelt.

Volgens Annet kan het bij alle doelgroepen gaan om thema's rondom doodgaan, verwerkingproblematiek, seksualiteit, versteviging en opkomen voor jezelf. Ook organiseert het Steunpunt gevraagd, sfeervieringen, kerstvieringen etc. Een andere belangrijke activiteit is het beschikbaar zijn voor consultatie, ondersteuning en hulpverlening zowel in de directe als indirecte zin. Annet geeft aan dat het steunpunt een signalerende functie heeft en gevraagd en ongevraagd advies kan geven. Ze vervult tevens een brugfunctie naar de verschillende kerken en levensbeschouwelijke stromingen. Het Steunpunt heeft een mediatheek waarin een collectie te vinden is op het gebied van 'rondom doodgaan', 'seksualiteit en relaties', 'ethiek' en geestelijke verzorging.

In het Steunpunt participeren de volgende instellingen:
Stichting De Zijlen, Tolbert; NOVO, Groningen; 's Heeren Loo Opmaat, Bedum; Sprank Noord, Bedum; Humanitas DMH regio Noord Hoogeveen; MEE-Groningen; Verstandelijk Gehandicapten BelangenPlatform Groningen. Ieder organisatie heeft zijn eigen levensbeschouwelijke achtergrond en zijn eigen vragen. Soms liggen de vragen alleen op levensthema's, soms meer op geloofsaspecten. Als geestelijk verzorger zul je vanuit het steunpunt met beide aspecten goed om kunnen gaan. In 2007 is het mogelijk geworden om een cliëntvertrouwenspersoon via het Steunpunt te betrekken

De activiteiten van het steunpunt zijn in de eerste plaats gericht op vragen van bovengenoemde instellingen. Hieraan waren tot nu toe geen kosten aan verbonden. Maar de koers van het Steunpunt is aan het veranderen. Het proces van verzelfstandiging is ingezet. Sinds 1 april wordt voor de meeste activiteiten een bijdrage gevraagd. Annet geeft aan dat deze nieuwe koers nog de nodige vragen oproept. Wordt er in de toekomst voldoende aandacht gegeven aan levensvragen of sneeuwen ze langzaam onder. Wordt het steunpunt

nog wel gevraagd en blijft er voldoende ruimte en budget over om specifieke projecten en cursussen op te zetten. Kortom in hoeverre is deze verzelfstandiging levensvatbaar.

Annet is er van overtuigd dat het steunpunt een goed instrument is om de levens- en geloofsvragen aandacht te kunnen geven. Ze is nog steeds heel erg enthousiast over de mogelijkheden. De trajecten die hebben gelopen of nog lopen worden vaak goed ervaren. Het Steunpunt maakt sinds een aantal jaren gebruik van freelance medewerkers. Deze medewerkers zijn geschoold door de medewerkers van het Steunpunt en kunnen op verschillende plaatsen ingezet kunnen worden.

Producties die vanuit het Provinciaal Steunpunt Groningen "Aandacht voor Levensvragen" zijn ontwikkeld of beschikbaar worden gesteld:

'Rondom doodgaan' cursus van vijf dagdelen voor medewerkers, ***'Doodgaan hoort ook bij het leven' is een cursus bestemd voor cliënten. Onder dezelfde naam is een video*** serie van zes programma's met een handleiding bestemd om samen met cliënten aspecten rondom overlijden bespreekbaar te maken.

'Relaties en seksualiteit' een cursus van vijf dagdelen voor medewerkers en ***'vriendschap, verkering en seksualiteit'*** een cursus voor cliënten. ***'Jij en ik'*** is een serie van zeven programma's met een handleiding bestemd om samen met cliënten aspecten van relaties en seksualiteit bespreekbaar te maken.
Voor de cursussen voor medewerkers zijn er ook vervolgcursussen ontwikkeld.

'Ben je GROOT of ben je klein' is een cursus die tot doel heeft om de eigen stevigheid (weerbaarheid) voor cliënten te vergroten. De cursus wordt jaarlijks aangeboden en bestaat uit 20 bijeenkomsten. De onderdelen van de cursus zijn beschreven in een handleiding. Samen met een instructie-dvd biedt het pakket de mogelijkheid om de cursus op maat verder uit te werken ten behoeve van de eigen instelling.
Als ondersteuning biedt het Steunpunt een (jaarlijkse) trainingsdag (eventueel op locatie) aan voor hen die meer van deze methodiek willen weten of zij die met het pakket willen gaan werken. Sinds 2007 is er een gespreksgroep 'omgaan met een kinderwens' voor cliënten

'Route naar mondigheid' is een uitgewerkt programma om op een woonlocatie een proces op gang te brengen in de richting van een grotere mondigheid voor de cliënten, waarbij alle doelgroepen (cliënten, medewerkers, ouders/verwanten) betrokken worden bij eenzelfde traject, en waarbij gewerkt wordt met het begrip privé.

Ook organiseert het steunpunt ***'themabijeenkomsten'*** rond alle aspecten van levensvragen ten behoeve van alle doelgroepen. ***'Omgaan met Ethische vragen'*** cursus van vijf dagdelen voor medewerkers.

'Meer dan je denkt' is een video met handleiding bedoeld als ondersteuning in het gesprek met kerken over integratie en eigen inbreng van mensen met een verstandelijke beperking met betrekking tot kerk en geloof. ***'Samen geloven ... gewoon doen'*** is een programma met handleiding bedoeld als ondersteuning in het gesprek met kerken over het zoeken naar middelen om op een gelijkwaardige manier 'samen kerk' te kunnen zijn.
'Meedoen met het verhaal van God' is een boek met verhalen uit de Bijbel en mogelijkheden om ze binnen de belevingswereld van mensen met een verstandelijke beperking betekenis te geven, als ondersteuning bij de invulling van bijbel/kerkclubs. ***'Wie kan in mijn schoenen staan'*** is een boek rondom levensvragen van ouders/verwanten van mensen met een verstandelijke beperking.

Bijlage 10: Tips en begeleidingsadviezen.

Thema's en tips uit 'Zo Gewoon Mogelijk'[49]; Tien theologische tips voor inclusie.

Johan Smit behandelt in tien hoofdstukken de volgende aspecten en tips:

1. Mensen met een verstandelijke beperking in de geloofsgemeenschap, wie zijn ze en welke ondersteuning hebben ze nodig.
   Tip 1: Richt een 'Gideonsbende' op en laat deze groep binnen de geloofsgemeenschap verkennen wat ervoor nodig is om te stoppen met aangepaste activiteiten en in plaats daarvan gewone activiteiten inclusief te maken.
2. Pastoraat aan ouders.
   Tip 2: Geef pastoraal en diaconaal aandacht aan gezinnen met een verstandelijk gehandicapt kind
3. Thuis raken in de leefwereld van de mensen met een verstandelijke beperking.
   Tip 3: Verdiep je actief in de leefwereld van mensen met een verstandelijke beperking. Zoek hen op, nodig hen uit en schakel zo nodig een bemiddelaar in.
4. Communicatie. **T**
   Tip 4: Kijk eens naar de meest gebruikelijke manier van communiceren binnen de geloofsgemeenschap. Welke ruimte is er voor meer totale communicatie.
5. Beleid maken.
   Tip 5: Laat mensen met een verstandelijke beperking delen in de sociaal waardevolle rollen van de geloofsgemeenschap.
6. Bijbels ABC in totale communicatie.
   Tip 6: Neem een boek van Kees de Kort (Kijkbijbel) of een ander boek met tekeningen. Kijk samen naar de lichaamstaal van de verschillende tekeningen, bespreek wat je ziet en beeld het uit.
7. Kerkdiensten Vieren.
   Tip 7: Zorg voor inhoud en spiritualiteit in de kerk maar vergeet de koffie en gezelligheid niet.
8. Preken.
   Tip 8: besteed in een bestuursvergadering een uur aan de volgende stellingen: 'inclusieve preken verlevendigen de vieringen van onze geloofsgemeenschap', 'wij stimuleren onze predikant dat te leren', wij laten het onze predikant niet alleen opknappen'.
9. Voorbereiden, de invloed van het bijbelverhaal.
   Tip 9: Organiseer een inclusieve workshop of studiedag over 'inclusief preken' en een inclusieve gemeenschap. Laat hoorders met een verstandelijke beperking iets vertellen over de uitkomsten van de bijeenkomst in het informatieblad van de gemeenschap.
10. Kringwerk.
    Tip 10: Zet de vrijwilligers die zich inzetten voor de inclusie eens in het zonnetje en nodig de mensen die zij ondersteunen daarbij uit. Het bevestigt het werk van hun hoofd en hart en handen.

[49] Smit, Johan, 'Zo gewoon mogelijk'; Tien theologische tips voor inclusie. Instituut voor Theologie en Sociale Integratie, Utrecht.

Begeleidingsadviezen[50] om kerkbezoekers die lichaamsgebonden of associatief zichzelf en de wereld ervaren te bereiken:

1. Zoek oogcontact om aandacht te krijgen van de ander.
2. Houd de afstand kort (1-3m) als je de ander iets aanbiedt.
3. Wees je bewust van je lichaamstaal (mimiek, gebaren), je intonatie en de melodie van je stem. Dat wat je wilt zeggen wordt hier voor 93% door bepaald!
4. Bied zoveel mogelijk zintuiglijke ervaringen aan (zien, horen, spreken en zingen, ruiken en proeven, tasten).
5. Kies waar mogelijk voor een individuele benadering. Noem mensen bij hun naam, raak ze aan, geef ze een hand – laat merken dat je de ander ziet, dat hij gekend wordt en dat je aandacht voor hem hebt.
6. Je zult meer bereiken in een rustige omgeving, een ruimte die rust uitstraalt. Denk aan geur, aan rustige achtergrondmuziek, een rustige houding, rustige stem. Sfeer is heel bepalend.
7. Reageer op elke vorm van communicatie van de ander. Geef bevestiging, moedig aan. Deel muziekinstrumenten uit, reageer op geluiden en bewegingen die de ander maakt.
8. Onderken het belang van herhaling, herkenning en regelmaat. Start bijeenkomst met een zelfde lied of geluid. Sluit met een zelfde lied af. Laat vaste onderdelen zich regelmatig herhalen – dat is vertrouwd en geeft een bepaalde veiligheid.
9. Maak zelf muziek of zing. Dat prikkelt meer zintuigen en roept meer alertheid op.
10. Als je ervoor kiest een Bijbelverhaal te vertellen, gebruik dan korte, eenvoudige zinnen.
11. Probeer zoveel mogelijk in de tegenwoordige tijd te vertellen. Tijdsaanduidingen op zich zijn vaak al moeilijk, laat staan wisselingen van verleden naar toekomst.
12. Beperk je tot de grote lijnen van het verhaal en laat je er niet toe verleiden teveel details aan te halen. Dat maakt de boodschap te groot en daardoor ook onoverzichtelijk.
13. Als je gebruik maakt van woorden, ondersteun dan waar mogelijk met natuurlijke gebaren, voorwerpen, foto's of symbolen: visualisatie.

[50] Schouten, Wynette, 'En ziet een stem', geloofscommunicatie met verstandelijk gehandicapten, afstudeerscriptie GPW/DTO, 2007.

Extra bijlage: Zingevingskaartjes

Zingevingskaartje
peer
Peer

Zingeving
Stilstaan bij levens- en geloofsvragen met een zingevingskaartje. Een uitdaging??!!
Hoe verhoudt dat zich tot een stuk fruit? *Is dat peren met appels vergelijken?*
Fruit en zingeving zijn gezond en kan geassocieerd worden met:
feiten -> wat zie je of wat gebeurt er?
gevoelens -> hoe smaakt het of hoe voelt het?
identiteit ('praten over') -> is dat lekker of wat doet het je?
spiritualiteit ('spreken van') -> hoe ervaar je dat?
Waar associeer jij de peer mee. Bijvoorbeeld met een stoofpeer, gebakken peer, toffe peer, vreemde peer of …… Word jij er wel eens mee vergeleken; Wanneer, welk gevoel geeft dat, wat doet dat jou en hoe ervaar je dat?
Denk er eens over na en ga erover in gesprek.
0594-850268
De Zijlen
met zorg in de samenleving